

Fórum

ochrany přírody

/ KRUŠNÉ HORY

/ CENA JOSEFA VAVROUŠKA

01
2024

Vážené čtenářky a čtenáři,

rok 2024 je po delší době rokem, kdy se intenzivně jedná o vyhlášení nových velkoplošných chráněných území. Zatímco v případě Křivoklátska a Soutoku je nejintenzivnější příprava podkladů a vlastních záměrů otázkou posledních zhruba 15let, tak návrh na vyhlášení CHKO v oblasti Krušných hor je zpracováván nejintenzivněji právě nyní. Proto toto číslo přináší řadu článků na vysoce aktuální téma – proč, jak a na základě jakých podkladů zajistit ochranu Krušných hor formou vyhlášení CHKO.

Úvodní článek ředitele AOPK ČR F. Pelce hodnotí úvahy o důvodech a významech vyhlášení CHKO v Krušných horách. Kromě vlastní ochrany přírodních hodnot v porovnání se současným stavem článek upozorňuje také na výhody společné správy území z hlediska ochrany přírody, která přináší i výhody pro místní obyvatele a samosprávy. V článku P. Mikšíčka jsou přehledně zhodnoceny aspekty soužití lidí s Krušnými horami v historii. Snáze tak pochopíme, proč nynější krajina a příroda má takové hodnoty, které je dobré uceleně chránit. Následný vliv poválečné industrializace a z toho plynoucího znečištění prostředí se projevil značným vlivem na stav přírodního prostředí. Příroda ale ukázala svoji sílu při své vlastní obnově. S radostí pak můžeme číst články dalších autorů: V. Melichara, O. Volfa a A. Vorla dokumentující jedinečnost krušnohorské přírody. Většina ostatních chráněných území v ČR, by mohla závidět, jakým způsobem se zde zabydleli vlci a hlavně to, že zde nalézají dobré podmínky pro trvalou existenci. V období, kdy klima a dostatek vody v krajině je nepomíjitelným tématem, se dovíme z článku P. Kolibáče důležité informace o stavu zdejších rašelinišť a opatřeních podporující zlepšování jejich stavu a stavu okolních lesů.

Vyhlášení územní ochrany je třeba vždy chápat jako společenský konsenzus k přístupu pro vybrané území. Ten je pak završen v podstatě politickým rozhodnutím – a to schválením právního statutu ochrany území. K tomuto aspektu se dočtete jak je to s právní ochranou v Krušných horách na české i německé straně v článku V. Stejskala.

Lze si přát, aby toto číslo pomohlo krušnohorcům v uvědomění si hodnot své krajiny a přírody. A na základě toho, vzali sami do svých rukou výzvu k tomu, aby území dostatečně chránili pro budoucnost. Nelze totiž spoléhat na to, že dozrívající opuštěnost příhraničí, která nyní přeje přírodě, přetrvá napořád.

Příjemné čtení a inspirativní přemýšlení Vám přeje

Jaroslav Obermajer
AOPK ČR, člen redakční rady

OBSAH

// EDITORIAL

Jaroslav Obermajer

2

// ANALÝZY A KOMENTÁŘE

Stanou se Krušné hory v budoucnu chráněnou krajinnou oblastí?

František Pelc

3

Krušné hory jako útočiště živočichů

Ondřej Volf

7

Vlci v Krušných horách – proč, jak a kde?

Aleš Vorel

10

Historie a současnost území NPR Božídarské rašeliniště a území Natura 2000 Krušnohorské plató

Pavel Kolibáč

15

Vegetace a flóra Krušných hor

Vladimír Melichar

19

Územní ochrana přírody a krajiny Krušných hor pohledem zkušenosti z německého práva

Vojtěch Stejskal

24

Dějiny Krušnohoří

Petr Mikšíček

27

Lilie cibulkonosná (Lilium bulbiferum) je ikonický druh horských luk, dosud častá je i na sjezdovkách kolem Klínovce a Jáchymova. Foto Vladimír Melichar.

Fórum ochrany přírody 1/2024 ● ročník 10 ● vychází elektronicky 3x ročně zdarma ● vydává Fórum ochrany přírody, Slezská 125, 130 00 Praha 3 ● IČO 227 19 466 ● redaktorka Markéta Dušková ● grafický návrh a úprava Edita Hruběšová ● redakční rada Jan Dušek, Michael Hošek, Jaroslav Obermajer, Tomáš Rothrockl, Petr Roth a David Storch ● kontakt: info@forumochranyprirody.cz, +420 604 503 856 ● ISSN 2336-5056 ● číslo vychází 27. 2. 2024

Toto vydání časopisu bylo podpořeno Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR.

STANOU SE KRUŠNÉ HORY V BUDOUCNU CHRÁNĚNOU KRAJINNOU OBLASTÍ?

FRANTIŠEK PELC

RNDr. FRANTIŠEK PELC

Ředitel AOPK ČR, dříve náměstek ministra životního prostředí (2007-2010), místopředseda výboru pro veřejnou správu, regionální rozvoj a životní prostředí PSP ČR (2002-2006). Zakladatel a předseda správní rady Nadace Ivana Dejmala pro ochranu přírody a místopředseda ZO ČSOP Pro Africa.

POČÁTKY DISKUSE O LEPŠÍ OCHRANĚ KRUŠNÝCH HOR

O tom, že by si Krušné hory zasloužily celistvou ochranu i péči, se hovoří již několik desetiletí. V posledních letech se o zajištění vyšší ochrany místní krajiny začalo zasazovat také několik starostů, což vyústilo v přípravu záměru přírodního parku v gesci Ústeckého kraje a také k podnětu zabezpečit ochranu zdejší jedinečné přírody formou chráněné krajinné oblasti. K tomu AOPK ČR v červnu 2021 vypracovala Koncept návrhu na vyhlášení CHKO Krušné hory a následně se u některých politických stran ve volebních programech možnost vzniku CHKO v nějaké podobě objevila. Výsledkem je, že programové prohlášení současné vlády vedle záměru zřídit národní park Křivoklátsko a Soutok obsahuje

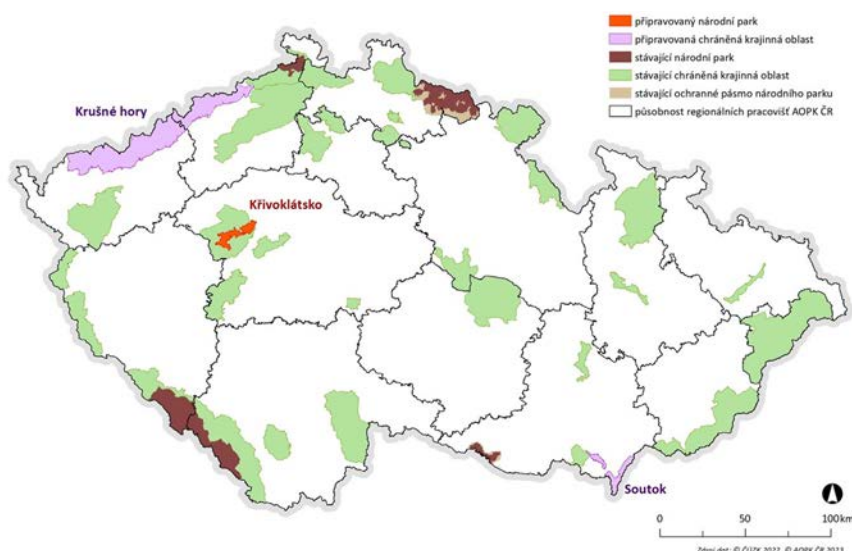
i úkol vypracovat podklady pro vyhlášení CHKO Krušné hory. V souvislosti s obavami z poškozování bukových lesů nevhodnými způsoby obnovy a výhradami nevládních organizací pověřilo MŽP Agenturu ochrany přírody a krajiny ČR, aby vypracovala vyhodnocení stavu a dostatečnosti ochrany bukových porostů Krušných hor a navrhla zajištění jejich ochrany. Doporučením je vyhlášení národní přírodní rezervace s vhodným vymezením ochranného pásma, nebo začlenění celého komplexu bučin do první a druhé zóny CHKO.

NEJCENNĚJŠÍ PŘÍRODNÍ FENOMÉNY

Krušné hory jsou rozsáhlým pohořím s širokým spektrem krajinných typů a přírodních stanovišť s typickým krajinným rázem a geomorfologií. Rozlehlost a záduřivá

Jedním z přírodních fenoménů Krušných hor mimořádného významu jsou smíšené, převážně bukové lesní porosty na svazích hor. Tento největší komplex převážně listnatých lesů v Čechách souhrnně pokrývá více než 130 km². Nyní je předmětem intenzivních jednání o nevhodnějších formách ochrany a přírodě blízkých forem lesního hospodaření. Probíhá výběr vhodných ploch pro ponechání samovolnému vývoji bez hospodářských zásahů. Foto: J. Křivánek, AOPK ČR

Obr. 1: Návrh chráněné krajinné oblasti Krušné hory v kontextu dalších velkoplošných chráněných území v České republice. Červeně je označen připravovaný národní park Křivoklátsko a fialově je doplněna vyhlášená chráněná krajinná oblast Soutok. AOPK ČR 2023

atmosféra místní krajiny je fenomén, kterého si všimne skoro každý. Z lesních společenstev je potřeba připomenout různé typy bučin na svazích pohoří, které jsou rozsahem největší v Čechách a v souhrnu pokrývají téměř 100 km², a plocha všech porostů, kde buk anebo další listnáče převažují, je potom přes 131 km². Podmáčené přirozené a přírodě blízké smrčiny obklopují rozsáhlá rašeliniště s unikátní květenou a porosty borovice blatky. Jsou tu samozřejmě v nemalém rozsahu i smrkové lesy převážně monokulturního charakteru. Typická jsou také rozsáhlá travnatá společenstva jako pastviny a louky, místy s vysokou biodiverzitou rostlin a živočichů. Charakter zástavby na úpatí pohoří i v horách je spojen se složitým historickým vývojem a často dotváří specifický ráz místní krajiny. Nelze opomenout, že hornický region Erzgebirge/Krušnohoří je od roku 2019

zapsán na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO. S ochrannou formou CHKO je tento fenomén kompatibilní.

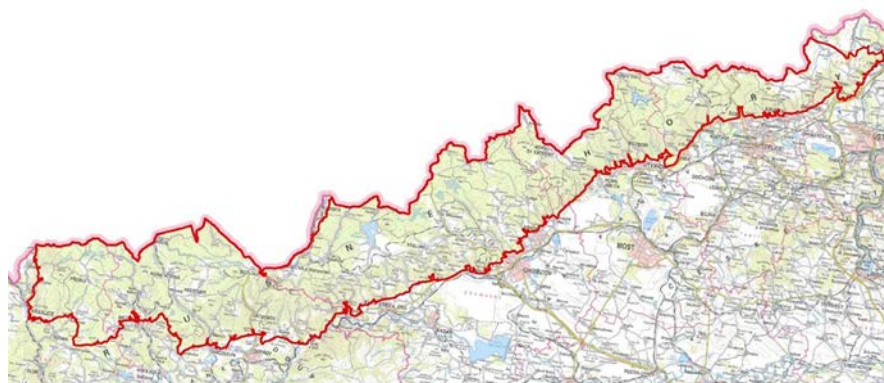
PROČ UVAŽOVAT O CHKO?

Krušné hory jsou cenné jak na národní, tak evropské úrovni. Takže ano, zhruba 60 % plochy pohoří je proto již v současnosti nějakou formou chráněno. Zejména se jedná o evropsky významné lokality, ptáčích oblastech, národních přírodních rezervacích, přírodních rezervacích a přírodních památkách. Tak proč ještě vyhlášovat CHKO? Protože více než třetina pohoří chráněna není a hlavně, a to nic proti evropsky významným lokalitám, ptáčím oblastem a rezervacím, současný typ ochrany je prioritně konzervativní a defenzivní. Zabezpečuje pouze to, aby místní krajinu nezničily největší destrukční záměry. CHKO však znamená hlavně aktivní

péči o krajinu a přírodu celého pohoří. Mj. se zde zpracovává na deset i více let plán péče, který analyzuje současný stav krajiny a formuluje přístupy k její ochraně i potřebnou péči. Připravuje se i ve spolupráci se samosprávami a schvaluje ho MŽP. Pro samosprávy a hospodáře v krajině závazný není, ale pro AOPK ČR jako příslušný orgán ochrany přírody ano. Definuje mimo jiné žádoucí krajinotvorná opatření, jako je například obnova mokřadů, tůň, revitalizace toků, mimolesní zeleně, zvýšení biodiverzity lesů, sečení travních porostů či odstraňování náletů. Znamená to i hledání vhodných finančních zdrojů a vyšší objem financí pro přírodu a krajinu než v území mimo CHKO. Podle našich zkušeností to mohou být i několikanásobky. A jednoduchá a lapidární odpověď na výše položenou otázku zní, že Krušné hory jsou posledním větším pohořím v České republice, které navzdory svým dochovaným přírodním hodnotám nemá zajištěnou ucelenou ochranu přírody a krajiny. V současnosti v Krušných horách operuje celkem 11 orgánů ochrany přírody. Dva krajské úřady, 8 obcí s rozšířenou působností a AOPK ČR. Což je sice vysoké číslo, ale pro ochranu krajiny národního a evropského významu znamená spíše roztržičnost a malou efektivitu. Pokud vznikne CHKO, bude ochrana přírody a krajiny soustředěna do jedné ruky, tedy AOPK ČR, resp. do Správy chráněné krajinné oblasti. V případě, že existuje zájem lépe a systematicky pečovat o zdejší horskou krajinu, představuje CHKO racionální a nejvhodnější model.

DOSAVADNÍ KROKY V PŘÍPRAVĚ A PREZENTACI PODKLADŮ

Ministr životního prostředí pověřil na jaře 2023 ředitele AOPK ČR předjednáním záměru a jeho prezentováním samosprávám a dalším klíčovými partnerům v regionu. Byl připraven odborný návrh vymezení CHKO Krušné hory, pracovní návrh členění do zón (celostně i podrobněji pro každou obec) a interpretace zonace. V případě vyhlášení v takto navrhované podobě by CHKO Krušné hory patřila k největším v České republice. Celková rozloha se pohybuje okolo 1200 km². První nejceněnější zóna pokrývá 13,5 %, druhá okolo čtvrtiny, třetí necelých 60 % a čtvrtá pak přes 2 %. Na základě diskusí také vznikl soubor nejčastějších dotazů a odpovědí o tom, co by vyhlášení

Obr. 2: Návrh vymezení CHKO Krušné hory pokrývá uceleně krajinný fenomén tohoto pohoří a dotýká se v různé míře 67 obcí a dvou krajů. AOPK ČR

Bukový les překvapuje na mnoha místech vitalitou přirozené obnovy v místech, která jsou obhospodařována podrobně, anebo dlouhodobě vůbec neobhospodařována. Foto: J. Křivánek, AOPK ČR

CHKO znamenalo pro místní obyvatele a hospodáře. Tyto podklady jsou prezentovány na jednotlivých setkáních se zástupci samospráv, k dispozici jsou i na webových stránkách AOPK ČR. Samosprávy jsou pro ochranu přírody zásadním partnerem nejenom při přípravě, ale i při dlouhodobé péči o krajinu jakéhokoliv velkoplošného chráněného území.

NEJČASTĚJŠÍ OTÁZKY

Během diskusí se ukázalo, že nejvíce dotazů se týká možnosti výstavby rodinných a dalších domů, rozvoje obnovitelných zdrojů, lesního i zemědělského

obhospodařování a případně rozvoje ekoturistiky. Pro většinu zúčastněných by, troufám si tvrdit, diskuse o těchto záležitostech obohacující a racionálně vysvětlující.

Případné sporné limity rozvoje zástavby byly řešeny vhodným vymezením hranic vynechávající větší urbanizační celky v okrajích návrhu CHKO všude, kde to bylo možné. Menší sídla, která nelze kvůli své poloze vyčlenit z návrhu CHKO, a jsou integrální součástí krajiny, byla do území CHKO zahrnuta, ale jejich zastavěná a zastavitelná území jsou zpravidla ve IV. zóně, kde pro rozvoj zástavby je

klíčová existující či připravovaná územně plánovací dokumentace. K tomu jsme plně využili zkušeností AOPK ČR ze stávajících CHKO.

Ve vztahu k rozvoji obnovitelných zdrojů energie se v ČR v současnosti vymezují tzv. akcelerační zóny, kde je jejich realizace prioritou. Národní parky ani chráněné krajinné oblasti v akceleračních zónách zahrnuty nejsou. Nicméně pro větrnou energii není existence CHKO absolutní bariérou. Na základě požadavků některých obcí se problematika možnosti realizace větrných elektráren zahrnuje do studií preventivního hodnocení krajinného rázu. V nich budou vymezeny krajinné segmenty, kde je instalace OZE přijatelná nebo naopak nevhodná. Tyto studie se integrují do plánu péče o CHKO, který je pak i výchozím dokumentem pro přípravu a aktualizaci územních plánů. Pak budou existovat území přechodného charakteru, kde bude nutné individuální posouzení. V případě fotovoltaiky je instalace na budovy z hlediska ochrany přírody neproblematická a samozřejmá. Pro instalaci velkoplošných panelových polí do krajiny je však nutné individuální posouzení. Ostatně tak tomu je již nyní. Samozřejmě určitým limitem jsou a budou, bez vazby na zřízení CHKO, i evropsky významné lokality a ptačí oblasti, kde u všech OZE probíhá individuální posouzení. A to i přes posuny evropské legislativy ve směru preference těchto zdrojů energie jako veřejného zájmu.

K rozvoji ekoturistiky snad jenom poznámka, každá CHKO má mít cíleně alespoň

Významná část pohoří je pokrytá na vodu bohatými lesními stanovišti včetně podmáčených smrčín a rašelinišť. Spolu s otevřenými a travnatými společenstvy představuje další důležitý fenomén zdejší krajiny. Foto: Z. Růžicková, AOPK ČR

*Integrální součástí Krušných hor jsou i menší obce, které dotvářejí jejich charakteristický ráz.
Archiv AOPK ČR*

jedno návštěvnické centrum (Dům přírody) a jedno informační centrum, kde se návštěvníci mohou podrobněji seznámit s přírodními hodnotami a historií okolní krajiny. Postupně také pro jednotlivé CHKO také vznikají za účasti samospráv a důležitých aktérů v regionu koncepce práce s návštěvnickou veřejností, které doporučují, na co se v této oblasti zaměřit.

V oblasti lesnictví existuje převážně shoda na jeho směřování k přírodě blízkým formám obhospodařování s cílem dosáhnout ekologicky stabilnějších, druhově a prostorově více rozmanitých porostů reflektující stanovištní podmínky. K dořešení je však požadavek na flexibilnější možnost používání biocidů v druhých zónách CHKO.

ZONACE SE DOLAŽUJE

Obcím byl představen návrh vymezení zón v jejich správních obvodech a následně byl dohodnut mechanismus jeho společného upřesnění a úprav dle kvality místní krajiny, často ve vztahu k zastavěným a zastavitelným územím a platným územně plánovacím dokumentacím. To se týká zejména čtvrté zóny CHKO.

CO BUDE DÁL?

Záměr CHKO Krušné hory se dotýká celkem 67 obcí. V současnosti již jeho prezentace proběhla ve všech obcích obou krajů, na krajském zastupitelstvu Ústeckého kraje, ve vedení kraje Karlovarského a zahájilo se představování záměru některým hospodářům (např. státním a církevním lesům). Samozřejmě, že jednání nejsou vždy jednoduchá a panují různé názory. Celkově je

však nutné ocenit většinou velmi korektní, kooperativní a konstruktivní přístup všech zúčastněných. Nyní se jedná o přípravě podkladů, ne o vlastním vyhlášení.

Koncem roku 2023 byl na základě připomínek obcí a dalších partnerů zpracován konsolidovaný poziční dokument. Výsledný rámcový koncept se zpracovávajícími připomínkami obcí bude všem dotčeným samosprávám znovu zaslán a bude sloužit jako výchozí materiál pro přípravu podkladů v intencích programového prohlášení vlády nezbytných pro případné budoucí zahájení vyhlášovacím procesu této CHKO. Jejich přípravu odhadujeme zhruba na půl roku. Následně bude rozhodnuto ze strany vedení ministerstva životního prostředí o dalším postupu.

V případě pozitivního vývoje by mohlo dojít k vyhlášení CHKO ještě v tomto, anebo následujícím volebním období. V negativním scénáři by pak navzdory vykonanému úsilí a práci nemuselo dojít k vyhlášení vůbec. CHKO se po složitém vyhlášovacím procesu zřizuje nařízením vlády.

S ohledem na naše závazky v oblasti naplňování Strategie ochrany biodiverzity schválené Evropskou unií i celosvětovou konferencí o ochraně biodiverzity v Montrealu koncem roku 2022, kde se signatáři zavazují přísně chránit přírodu na 10 % plochy států (tj. tam, kde příroda má jednoznačnou přednost před ostatními aktivitami), resp. vymežit 30 % plochy státu, kde je přírodní a krajinné prostředí chráněno, se nepřekvapivě přikláním k pozitivní variantě možného dalšího vývoje vyhlášení CHKO Krušné hory. Čeká nás však v každém případě ještě hodně práce.

Podrobněji budeme informovat o tom všem na stránkách časopisu Ochrana přírody.

KRUŠNÉ HORY JAKO ÚTOČIŠTĚ ŽIVOČICHŮ

ONDŘEJ VOLF

Mgr. ONDŘEJ VOLF

Člen sdružení Ametyst a ČSO, spolupracuje dále např. se společností Beleco. Věnuje se výzkumu a ochraně přírody a krajiny a významu nepřírodních biotopů pro biodiverzitu.

Jeho specializací jsou obratlovci a vodní živočichové.

Krušné hory – rozsáhlé a přitom opomíjené pohoří na severozápadní hranici našeho státu je konečně kandidátem na vyhlášení velkoplošného zvláště chráněného území. V tomto málo osídleném území se složitou historií se zachovala cenná přírodní stanoviště s mnoha zajímavými rostlinnými druhy. Je významné také pro živočichy? Naši šťastí kolegové v tom mají jasno, pojďme se proto podívat, jak vypadá zoologická situace na české straně tohoto pohoří.

Přírodní i člověkem utvářená stanoviště, která se zde vyskytují, určuje nikoliv překvapivě morfologie krajiny. Krušné hory jsou typické rozsáhlou náhorní planinou, která se pozvolna zvedá od východu k západu s nadmořskou výškou zhruba mezi 600 až 900 metry. Z ní hlavně na západě vystupují i vyšší vrcholy, největší výšky dosahuje Klínovec se svými 1244 metry, v Sasku pak Fichtelberg (1214 m n. m.). Naopak svahy spadající do českého vnitrozemí jsou velmi strmé, takže při pohledu od jihovýchodu vypadají jako mohutná horská hradba. Potoky na této straně jsou krátké, prudké a rychle tekoucí.

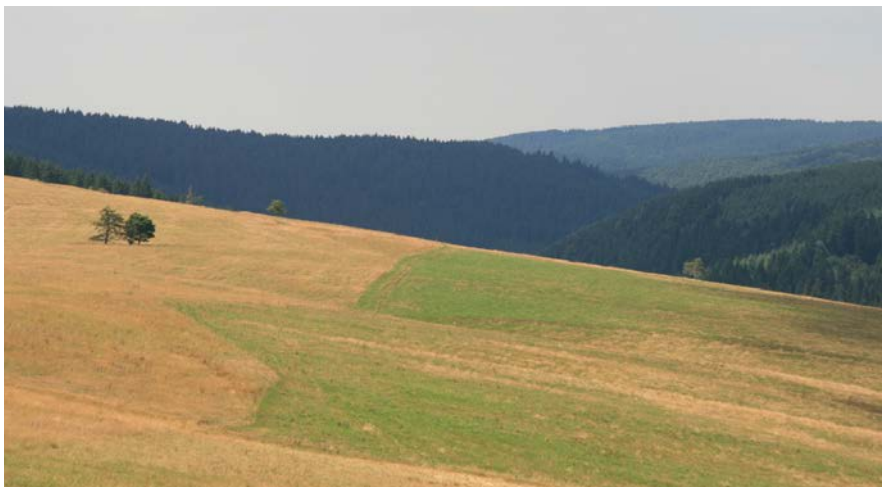
Na náhorní planině jsou patrně nejcennějším ekosystémem rozsáhlá vrchoviště a na ně vázaná rašelinná stanoviště. V důsledku

historického vývoje spojeného s dlouhodobou exploatací se zde téměř nedochovalo přírodě blízké lesní porosty. Velká část horských poloh byla odlesněna, takže lze Krušné hory označit za království luk a otevřeného prostoru.

Do podoby lesa zasáhl člověk nejsilněji v průběhu 20. století. Po těžbě zejména pro potřeby hornictví zde byly původně bukové a smíšené lesy již v minulosti přeměněné na porosty s převahou smrku. Ten se ukázal jako dřevina jen málo odolávající nesmírné imisní zátěži ve druhé polovině minulého století. Plošný úhyn stromů po sobě zanechal lesní půdu téměř bez stromového patra. V 70. a 80. letech vypadala krajina na náhorní planině skutečně apokalypticky. Tak velké plochy nebylo snadné znovu zalesnit, takže na mnoha místech zůstaly paseky a rozvinuly se porosty pionýrských dřevin, nehledě na to, že se k zalesňování používaly všechny možné dřeviny včetně nepůvodních smrků pichlavých. Vzniklá krajinná mozaika zbytků smrkových lesů, porostů břízy, jeřábu a dalších dřevin, pasek, luk a rašelinišť však poskytla prostředí pro přežití jednoho ze zoologických symbolů Krušných hor – pro tetřívka obecného *Tetrao tetrix*. Zatímco

Krušnohorské bučiny na Litvínově. Foto Ondřej Volf

Louky u Moldavy. Foto Ondřej Volf

v jiných oblastech našeho státu se ve druhé polovině 20. století jeho početnost silně snižovala, v Krušných horách pravděpodobně mírně narostla. Zdejší populace se stala nejvýznamnější u nás. Tento stav trvá dodnes, ale s výrazně lepším ovzduším nastaly změny i v prostředí tetřívky. Na lesní půdě byly znovu založeny smrkové plantáže, které rychle odrůstají. Co je dobré pro produkci dřeva, není dobré pro tetřívku. Husté zapojené porosty mu nevyhovují a trend vývoje jeho populace začal kopírovat ostatní středoevropské oblasti výskytu tohoto druhu. Početnost tetřívky v Krušných horách se pozvolna snižuje a jeho výskyt se koncentruje do okolí velkých rašelinišť. Situace je zatím poměrně dobrá na západě pohoří, kde jsou rašeliniště velmi zachovalá a krajina zde neprodělává tak dynamický vývoj. Jinde však tetřívek ubývá nebo mizí a dříve vyhlášená tokaniště jsou na jaře tichá, bez typických tetřívčích zvuků. Budoucnost tetřívky obecné v Krušných horách a vlastně v celé ČR je tak velmi nejistá. Nepomohlo mu ani vyhlášení dvou ptačích oblastí, druh by vyžadoval provedení náročných opatření, aby měl aspoň malou šanci na přežití. A tak, i když jsou tato opatření detailně naplánována, chybí peníze, lidé a vůle tento druh zachránit.

Tetřev hlušeč *Tetrao urogallus* – tetřívkův větší příbuzný – se pravděpodobně do konce 20. století vyskytoval v rozsáhlých rašelinných komplexech v nejzápadnější části Krušných hor. Po přelomu století už však jakékoliv doklady o jeho přítomnosti chybí.

Ostatní druhy zvířat snad tak smutný osud zatím neprožívají. Poslední ze tří našich

lesních kurů – jeřábek lesní *Tetrastes bonasia* – je vzácně, ale v posledních letech častěji zjišťován v lesích od Meluzíny po Přebuz. Je dokonce možné, že díky svému skrytému způsobu života celou dobu pouze uniká naší pozornosti. Podobně nenápadně žije datlík tříprstý *Picoides tridactylus*, typický druh horských smrčín. O jeho přítomnosti v Krušných horách byly vždy jen velmi kusé údaje. Díky zvýšenému úsilí a pravděpodobně i díky jeho šíření do nových oblastí se však pozorování datlíka množí a považujeme ho za součást avifauny Krušných hor. V nejvyšších partiích hnízdí i nepočetná populace kosa horského *Turdus torquatus*, dalšího druhu, který z našich hor ustupuje. Stabilně vypadá situace u horských lesních sov. Počty hnízdících párů sýce rousného *Aegolius funereus* velmi kolísají v závislosti na populacích kořisti, tedy drobných hlodavců, průměrně však dosahují jistě několika desítek, možná i stovek. Kulíšek nejmenší *Glaucidium passerinum* není tak hojný, i tento druh ale hnízdí se v Krušných horách v desítkách párů. Noční oblohu v lesích křížuje poměrně běžně sluka lesní *Scolopax rusticola*. Rašeliniště i vlhké louky v Krušných horách jsou hnízdištěm několika párů jeřábů popelavých *Grus grus*. Ve smrkových porostech je stále ještě běžná čечetka zimní *Acanthis flammea*.

Louky Krušných hor jsou plošně rozsáhlý a přitom zranitelný biotop, který poskytuje útočiště pro mnoho druhů. Zachovaly se zde nebývalé rozlohy vlhkých luk, jaké bychom jinde jen těžko hledali. Místa s nejvyšší hladinou spodní vody využívá bekasina otavní *Gallinago gallinago*, na tahu i čejka chocholátá *Vanellus vanellus*.

Podobná stanoviště s křovinami osídluje hýl rudý *Carpodacus erythrinus*. Vlhké, ale spíše vysokobylinné porosty jsou biotopem chřástala polního *Crex crex*. Počty teritoriálních samců chřástala se meziročně dosti mění, nejsou ovšem výjimkou i roky s desítkami samců volajících za pozdně jarních nocí ze všech směrů.

Ani křepelka polní *Coturnix coturnix* není na krušnohorských loukách vzácností. V posledních letech ubývající bramborníček hnědý *Saxicola rubetra*, linduška luční *Anthus trivialis*, tuhyk obecný *Lanius collurio* a další druhy pěvců nacházejí pořád v Krušných horách dostatek ploch, kde hnízdí a vyvádějí svá mláďata. Nově vystupuje i do vyšších partií strnad luční *Emberiza calandra*. Skutečnou raritou je nedávne prokázané hnízdění konipasa citrónového *Motacilla citreola* v nejzápadnější části Krušných hor.

Dalším, velmi nedoceňovaným přírodním fenoménem Krušných hor jsou rozsáhlé bučiny na svazích ukloněných k jihovýchodu, které v nižších partiích přecházejí do acidofilních doubrav a dubohabřin. Asi nejvzácnějším ptačím druhem tohoto prostředí je lejsek malý *Ficedula parva*. Z ne zcela zřejmých příčin jeho početnost klesá, doposud však lze jeho zpěv zaslechnout ve středněvěkých a starších bukových porostech nikoliv ojediněle. Využívá dutiny po šplhavcích, kteří se zde hojně vyskytují v několika druzích. Jedním z nich je datel černý *Dryocopus martius*, jehož dutiny jsou velké, takže v nich hnízdí spíše větší ptáci, např. hojný holub doupňák *Columba oenas*. Hluboké lesy jsou hnízdištěm čapa černého *Ciconia nigra*. Jeho okrasek je velmi rozsáhlý, létá lovit i kilometry daleko od hnízda. V rychle tekoucích nesčetných potocích loví skorec vodní *Cinclus cinclus* a konipas horský *Motacilla cinerea*. Typickým obojživelníkem bučin je mlok skvrnitý *Salamandra salamandra*, druh, který je vázán na drobné vodní toky a jejich prameniště.

Samostatnou kapitolu tvoří dravci. Luňák červený *Milvus milvus* je dnes poměrně často pozorovaným druhem, který hnízdí i náhorní planině hlavně ve východní části hor. Proniká sem i moták pochop *Circus aeruginosus*, ten však nenachází příliš vhodných hnízdišť, jimiž jsou obvykle rákosiny. Velmi vzácně je i v době hnízdění pozorován moták pilich *Circus cyaneus*, nález jeho hnízda by byl však značnou raritou. Na prokázání hnízdění zatím ještě

čeká sokol stěhovavý *Falco peregrinus*, který se šíří a některé skalní výstupy na svazích Krušných hor by mu mohly vyhovovat. Naopak se podařilo prokázat hnízdění orla mořského *Haliaeetus albicilla* v lesním komplexu nad funkčním hnědouhelným lomem. Ostříž lesní *Falco subbuteo* je častěji pozorován na západě pohoří.

Krušné hory je pohoří snad nejvíce poznamenané těžbou hornin a nerostů. Z dávné i novější minulosti se zde zachovalo obrovské množství štol, které jsou dnes hojně využívanými zimovišti netopýřů.

Relativní opuštěnost a rozsáhlé lesy umožnily rozvoj početných stád jelena evropského *Cervus elaphus* i silnou populaci srnce obecného *Capreolus capreolus*. Není proto překvapením, že i sem se začínají vracet velké šelmy – rys ostrovid *Lynx lynx* a především vlk obecný *Canis lupus*, který zde utvořil již několik smeček napříč celým pohořím.

Díky poloze v nejzápadnější části našeho státu do Krušných hor pronikají některé druhy se západoevropským areálem, jež se jinde v ČR vyskytují vzácně nebo vůbec. Velmi okrajově se v okolí Kraslic v sousedních Smrčinách vyskytuje čolek hranatý *Lissotriton helveticus*, díky nálezů u Bublavy ho však můžeme řadit i do fauny Krušných hor. Přes usilovnou snahu se tento druh obojživelníka dosud v jiných částech pohoří najít nepodařilo.

Podobnou chiméru představuje plch zahradní *Eliomys quercinus*, u něhož je známa afinita k členitým skalnatým a suťovým stanovištím. Nálezy tohoto druhu jsou mezi zoology skoro senzací, nově byl prokázán u Potůčků v západní části Krušných hor.

Ani Krušným horám se bohužel nevyhýbají agresivně se šířící noví zástupci naší fauny. Mýval severní *Procyon lotor* již pronikl do nejvyšších poloh a před jeho hlaďem jen tak něco neunikne. Stejně tak není vzácností během noci pozorovat několikrát psíka mývalovitého *Nyctereutes procyonoides* při jeho rychlém pohybu krajinou. Podíváme-li se krátce na faunu bezobratlých, ukáže se nám obraz ještě barvitější.

Přehrada Přísečice z Jelení hor, v pozadí Klínovec. Foto Ondřej Volf

Doslova ikonickým druhem rašelinišť je střevlík *Ménétríésův* *Carabus menetriesi pacholei*, jehož jedinou krušnohorskou lokalitou a jednou z mála u nás je Božídarské rašeliniště. Podobně vzácný druh, s nálezy omezenými hlavně na Krušné hory je střevlík lesklý *Carabus nitens*, který zářkem přežívá na několika krušnohorských rašeliništích. A do třetice je krušnohorskou raritou střevlík zlatý *Carabus auratus*, jehož důležitou oblastí výskytu bylo spíš Podkrušnohoří, ale se změnou klimatu se nyní objevuje i na hřebenech hor.

Vysokou přírodní hodnotu krušnohorských listnatých lesů dokazuje výskyt kovařika fialového *Limoniscus violaceus*, jehož larvy se vyvíjejí v dutinách kmenů a větví. Dutiny dubů, případně jiných listnáčů jsou prostředím pro vývoj kovařika rezavého *Elater ferrugineus*, jehož larvy se živí larvami velkých brouků mimo jiné páchníka hnědé *Osmoderma barnabita*, jehož nálezy ve světlých doubravách při úpatí hor jsou poměrně časté.

Také pro motýly představuje pohoří důležitou a specifickou oblast výskytu. Na četných rašeliništích přežívají specialisté jako modrásek stříbroskrvný *Plebejus optilete* nebo žlutásek borůvkový *Colias paleano*. Dříve běžné, dnes silně ustupující chladnomilné

druhy luk zastupují např. perleťovec fialkový *Boloria euphrosyne* nebo okáč černohnědý *Erebia ligea*.

Ještě unikátnější důkaz nepřetržité kontinuity bukových lesů poskytuje výskyt drobného lesního plže vřetence horského *Pseudofusus varians*. Žije pod kůrou starých stromů nebo v pařezích, přičemž nejčastěji jsou to buky nebo javory. Vzhledem ke své omezené pohyblivosti jeho nálezy indikuje lesy, kde nedošlo k výrazným zásahům, jako je těžba. Posledních několik lokalit tohoto druhu u nás bylo potvrzeno v bučinách východních Krušných hor.

Trvalo několik generací, než se začal obraz o zničeném pohoří nad hnědouhelnými doly měnit. O přírodních hodnotách Krušných hor dnes zasvěcení i místní obyvatelé nepochybují. I lidé zdaleka, kteří pohoří navštívili jednou nebo vícekrát, svůj mnohdy přezíravý postoj přehodnocují. Většina společnosti si proto přeje použít všechny možné nástroje, aby se podařilo Krušné hory ochránit. Jedním z nich je vyhlášení chráněné krajinné oblasti. Pomohlo by to nejen volně žijícím živočichům, ale i jednomu druhu primáta (*Homo sapiens*?), který si se svou svobodou moc neví rady.

POUŽITÉ PRAMENY

Čížek O., Marhoul P. (eds.) 2019: Denní motýli v Ústeckém kraji, síťový atlas rozšíření. Ústecký kraj, Ústí n. L. 404 str.

Lacina A., Horsák M. 2009: Jak se vede vřetenci horskému – z červené knihy našich měkkýšů. Živa 2/2009: 73-74.

Mertlík J. 2015: Přehled druhů čeledí Cerophytidae, Elateridae, Eucnemidae, Lissomidae a Throscidae (Coleoptera) Krušných hor a Podkrušnohoří (Česká republika), zaměřený na saproxylické druhy listnatých lesů Elateridarium 9: 40-110.

Nálezová databáze AOPK ČR NDOP 2024.

Vlastní pozorování.

VLCI V KRUŠNÝCH HORÁCH – PROČ, JAK A KDE?

ALEŠ VOREL

NÁVRAT VLKŮ JE DŮSLEDKEM MNOHA ZMĚN V EVROPSKÝCH KRAJINÁCH. V PODMÍNKÁCH ČR JE TO ALE SPÍŠE DŮSLEDEK ZMĚN A PROCESŮ, KTERÉ BYLY ZAPOČATY V SOUSEDNÍCH ZEMÍCH. K NÁM VLCI PŘICHÁZEJÍ SPONTÁNNĚ, NYNÍ PROBÍHÁ SILNÁ EXPANZE ZDROJOVÝCH POPULACÍ ZE SOUSEDNÍCH ZEMÍ. TO, ŽE SE VLCI VELMI RYCHLE VRÁTILI DO KRUŠNÝCH HOR, JE DÁNO GEOGRAFICKY (JDE O ÚZEMÍ PŘILEHLÉ K SASKU) A TAKÉ EKOLOGICKY – KRUŠNÉ HORY JSOU MÍSTEM, KTERÉ VLKŮM Z MNOHA DŮVODŮ VYHOVUJE. V ČLÁNKU BUDE ZMÍNĚNO, JAKÉ HLAVNÍ FAKTORY V ČASE V KRUŠNÝCH HORÁCH PŘEVLÁDLY A UMOŽNILY RYCHLÝ NÁVRAT VLKŮ. TAKÉ BUDE NASTÍNĚNO, O JAK VELKÉ POPULACI LZE NYNÍ HOVOŘIT A NA PŘÍKLADECH PŘEDSTAVENY I ZÁKLADNÍ BIOLOGICKÉ VLASTNOSTI DRUHU.

Ing. ALEŠ VOREL, Ph. D.

Zabývá se na FŽP CZU návratem malých či středně velkých savců do přírody.

Změřuje se na ekologii a ochranářskou problematiku bobra evropského ve střední Evropě. Od roku 2016 se záběr rozšířil na podobné ekologické a ochranářské téma – návrat vlka.

Podstatnou součástí profesní kariéry jsou všechny ochranářské konsekvence spojené s návratem a existencí konfliktních druhů v antropogenních krajinách Evropy.

EXPOZICE

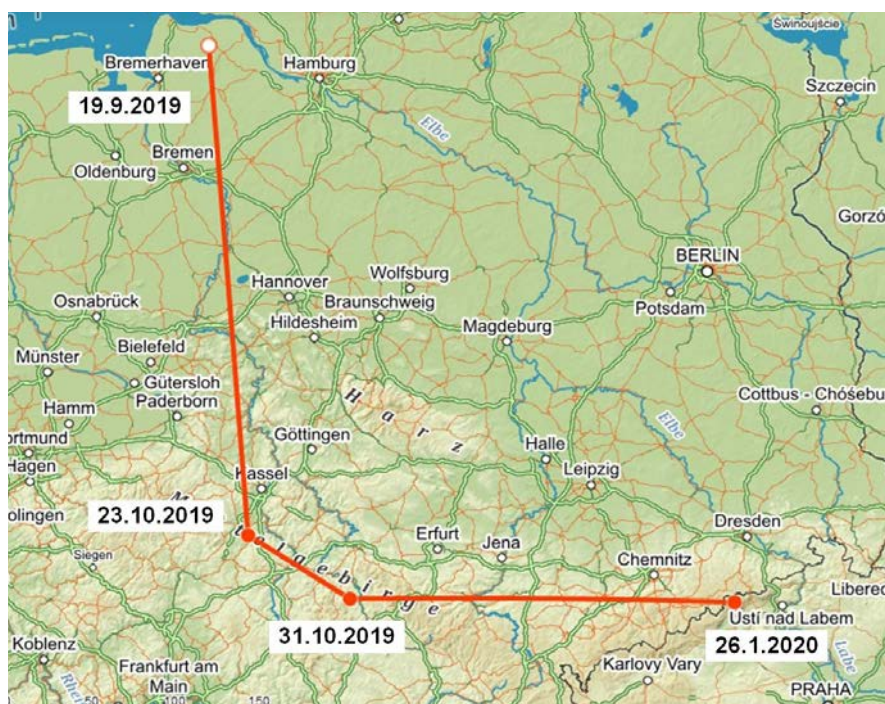
V kontextu českých zemí jsou Krušné hory v posledních sto letech velmi silně zkoušeným územím. Stovky let bylo území osídleno německou entitou, která měla k území velmi silný vztah. Z naprosté většiny byli tito historičtí obyvatelé po druhé světové válce násilně vysídleni. To mělo silný dopad na krajinu a biotu, z území se vytratila původní osídlení a tím hospodářský ráz zdejší krajiny; mizely obce, ale mizelo také tradiční zemědělské a lesnické hospodaření (údržba a péče o každý kus krajiny). To byla první velká změna v území, která měla spíše negativní dopady. Z přírodního pohledu pozitivním aspektem

bylo, že postupně docházelo k útlumu odvodňování a těžby rašelinišť – v celé oblasti velmi rozšířený způsob degradace bioty v území. Od 60. let 20. století Krušnými horami probíhala masivní degradace lesních porostů – imisní kalamita minulého století. Krušnohorské lesy byly vždy náchylné na kalamity (kůrovcové, větrné, silný vliv zde mají také časté námrazy), ovšem prudký pokles pH půd v území, masivní rozpad porostů a snaha lesní porosty obnovit, to vše vystavilo horský ekosystém do nových podmínek.

V důsledku zmíněných změn se výraz krušnohorské krajiny převrátil do zcela nového typu – moderní až post-moderní krajiny

Foto 1: Jedna z prvních fotografií vlků v Krušných horách (záchyt nedaleko Abertam v létě 2016)
Foto © 2016, archiv OWAD & ČZU

Mapa 1: Trajektorie záchytu rozmnožujícího se samce z teritoria Fláje. Zdroj © 2020 OWAD & ČZU

s významnou degradací původních zejména lesních stanovišť, ve kterých proběhlo několik pokusů o rehabilitaci lesních porostů. Když by se dnešní stav Krušných hor shrnul, tak jde o lidmi velmi vyprázdňovanou krajinu mozaikovitě pokrytou málo přirozenými lesními porosty různého sukcesního stadia, s postupně se regenerujícími mozaikovitě rozptýlenými rozsáhlými rašeliníšti. Poslední a zásadní specifikou celého území jsou významné nadstavy některých kopytníků (zejm. jelena lesního anebo nově ze západu území se šířícího invazního jelena siky). Tyto, v podmínkách ČR, extrémně vysoké stavy se na charakteru lesních porostů významně podepisují – významný je okus mladých jehličnanů, loupání jejich kůry a nemožnost odrostu přirozeného zmlazení listnatých dřevin, to vše zhoršuje stav krušnohorských lesů. A do této prazvláštní kombinace se vrátil jeden z podstatných evropských vrcholových predátorů – vlk obecný.

NÁVRAT VLKŮ

Obecně je novodobý rozvoj všech velkých predátorů v Evropě spojen se změnou přístupu k velkým šelmám v Evropě ke konci 20. století. Jednak úprava legislativních podmínek chráněných a mizejících druhů velmi pozitivně přispívá k růstu a šíření i velkých predátorů. Zároveň se mění obecný přístup člověka k šelmám,

dochází postupně k ústupu z historického paradigmatu ve smyslu členění živočichů na škodné/užitkové druhy. A v neposlední řadě se v posledním století stále vyprazdňuje volná rurální krajina, člověk zamířil do měst. Tyto faktory stojí za návratem a posilováním populací některých druhů, velké šelmy nevyjímaje, a vlka zvláště. Všechny jeho populace v Evropě rostou nebo vznikají i nové. Od 90. let

20. století je dokumentován růst většiny evropských populací, v 21. století pak dochází i k jejich propojování. Je nutno zmínit, že vlk je přirozeným predátorem – původním autochtonním druhem pro celé území Evropy; jeho původní rozšíření zasahuje všechny typy biotopů ve všech nadmořských výškách. Nelze tedy být překvapen jeho výskytem v nížinných oblastech jižní Evropy, ale i Nizozemí či Dánska; stejně tak se vlci vyskytovali, a nyní znovu vyskytují, ve všech evropských pohorích (Pyreneje, Alpy, Karpaty, Apeniny či pohoří Skandinávie).

VLCI VE STŘEDNÍ EVROPĚ

Osídlování střední Evropy je spojeno s pronikáním vlků z původně dvou nejbližších populací (Alpské a Karpatské), ale došlo zde také ke vzniku nové populace. Díky šíření vlků z východního Polska, vzniklo na přelomu tisíciletí nové středoevropské centrum osídlení. V bývalých hnědouhelných pánvích na sasko-polském pomezí se rychle etablovalo několik rozmnožujících se párů, následně i smeček; tím zde vzniklo jádro nové tzv. lužické nebo též středoevropské nížinné populace. Zárodek populace úspěšně rostl a expandoval do svého okolí. Centrem osídlení se stalo Sasko, ale brzy se zdejší vlci začali objevovat i v širším okolí, v Sasku-Anhaltsku, Dolním Sasku, Braniborsku. Samozřejmě se vlci rozšiřovali i do dalších okolních států. Nejprve

Foto 2: První prokázaná reprodukce v Krušných horách – vlčata ve smečce žijící v oblasti Výsluní. Foto © 2018 OWAD & ČZU

Foto 3: Vrchovištní rašeliniště jsou místa, kde se vlci velmi často koncentrují a nacházejí zde klid, zachycena laktující samice v oblasti Výsluní. Foto © 2018 OWAD & ČZU

a logicky se objevovali v západním Polsku, v roce 2013 prošli až do Dánska, v roce 2018 se dostali do Belgie a 2019 do Nizozemí. A jelikož ČR sousedí se Saskem, je pak logické, že se vlci začali záhy objevovat také v českých severních pohraničních horách. První trvalé osídlení na pomezí ČR a Sasko je dokumentováno ze sezóny 2011/2012 z nejsevernějšího cípu Šluknovského výběžku.

OSIDLOVÁNÍ KRUŠNÝCH HOR

Historie šíření vlků do oblasti Krušných hor je velmi úzce spojená s šířením vlků i do celé ČR. Po osídlení Šluknovského výběžku však byla zaznamenána rozmnožující se teritoria nejprve v oblasti Ralska (2014) a také na Broumovsku (2015). První sporadická pozorování vlků v Krušných horách začala být dokumentována od roku 2015. Ovšem v létě 2016 byly z okolí Jáchymova a Abertam poprvé hlášeny útoky na hospodářská zvířata, zároveň se v daném roce začaly objevovat i první fotografie vlků z fotopastí, šlo opět o oblast Jáchymovska a Božídarska (viz Foto 1). První trvalé osídlení vlků bylo zdokumentováno v zimní sezóně 2016/2017. (Kvůli reprodukci vlků v květnu je vhodné evidovat trvalé osídlení v rozsahu 1. 5. - 30. 4., což je jeden vlčí rok či sezóna). Šlo právě o oblast, kde proběhly zmiňované útoky. Prvním známým teritoriem se tak stala

oblast okolo Jáchymova a Božího Daru (o tom, jak vlčí osídlení vyhodnocovat viz Box). Ve stejném období (sezóna 2016/2017) se potvrdilo další teritorium s centrem u Výsluní. První reprodukci v Krušných horách se však podařilo zdokumentovat až v létě 2018, šlo o teritorium Výsluní (viz Foto 2). Nicméně již v předchozích sezónách se v obou zmíněných teritóriích pohybovalo více vlků než jen rodičovský pár (dle stopování na sněhu), tedy patrně zde k reprodukci také docházelo, jen se ji nepodařilo zachytit.

Třetím vzniklým teritoriem v Krušných horách bylo osídlení u bývalé obce Fláje. Od sezóny 2017/2018 se zde vyskytoval pár, v další sezóně již byla potvrzena reprodukce. Zajímavostí tohoto teritoria je, že bylo osídleno jedinci, jejichž původ je vcelku dobře zdokumentován pomocí trasování genotypizováním jedinců (viz Jaška et al. 2023). Součástí terénního monitoringu vlků je sběr a fixace biologických vzorků, ty jsou pak laboratorně analyzovány; izolovaná DNA pak může odhalit identitu jedince, jeho původ a případně shodu s dřívějšími záchyty stejného individua. V teritoriu Fláje byl zaregistrován samec, který však dříve prošel relativně dlouhou trasou – poprvé byl registrován nedaleko Hamburku (viz Mapa 1). Stejně tak samice z tohoto páru byla již dříve zaregistrována v Jizerských horách, ale

odtud patrně nepochází. Ovšem, co je zásadnější, tato samice na Fláje přišla již s atrofovanou zadní končetinou (pohybuje se pouze po třech nohách). Dříve prodělané zranění jí nebránilo projít dlouhou trasu a pak se každoročně rozmnožovat. Navíc se po několika sezónách udržovala ve velmi dobré kondici – lov kořisti patrně obstarávali ostatní členové smečky.

Čtvrtým a doposud posledním dokumentovaným teritoriem vlků v Krušných horách je osídlení na saské straně nedaleko obce Marienberg. To však zasahuje třetinou aktivity na českou stranu do oblasti Kalku a Hory Sv. Kateřiny. Obecně je velké množství nově vzniklých teritorií vlků, nejen v Krušných horách, tak zvané sdíleno se sousedními státy. V Krušných horách jde o všechna zmíněná teritoria, většina z nich má sice převažující aktivitu na české straně, nicméně podstatnou částí vždy aktivita zasahuje i na saskou stranu (pouze u teritoria Marienberg je tomu naopak).

Celkem tedy bylo v Krušných horách zdokumentováno v sezóně 2022/2023 čtyři stabilní teritoria vlků (viz Mapa 2), kde se z většiny pravidelně rozmnožují; žijí zde tedy smečky. Je nutno zmínit, že pobytové známky jsou nalézány i v jiných oblastech území, ale prozatím nejsou zprávy o dalších ustanovených teritóriích. Je logické, že blízkost Sasko jakožto zdroje šíření způsobuje, že Krušnými horami prochází velké množství neukotvených jedinců. Ti hledají své nové teritorium či svého partnera, a buď se jim to ve zdejších horách podaří, anebo se rozšíří do dalších blíže či vzdáleně přilehlých hor. V každém případě lze očekávat, že trvalé osídlení není na vrcholu, je zde rozhodně prostor na vznik 2-3 dalších teritorií (např. ve východní části okolo Cínovce a Petrovic, stejně tak v nejzápadnější části na Kraslicku atp.).

BIOTOP KRUŠNOHORSKÝCH VLKŮ

Klíčovým faktorem, proč se do Krušnohoří vlci začali šířit, je jejich poloha podél hranic se Saskem. Jde o území, které je přilehlé k této nové populaci. Druhým podstatným faktorem je již zmiňovaná novodobá vlastnost území – od konce II. světové války lidská populace výrazně poklesla. Jen tyto dva faktory předurčují území jako dostatečně vhodné pro kolonizaci vlky. Můžeme sem však přidat též extrémně vysoké stavy kopytníků, zejm. jelena evropského, nebo

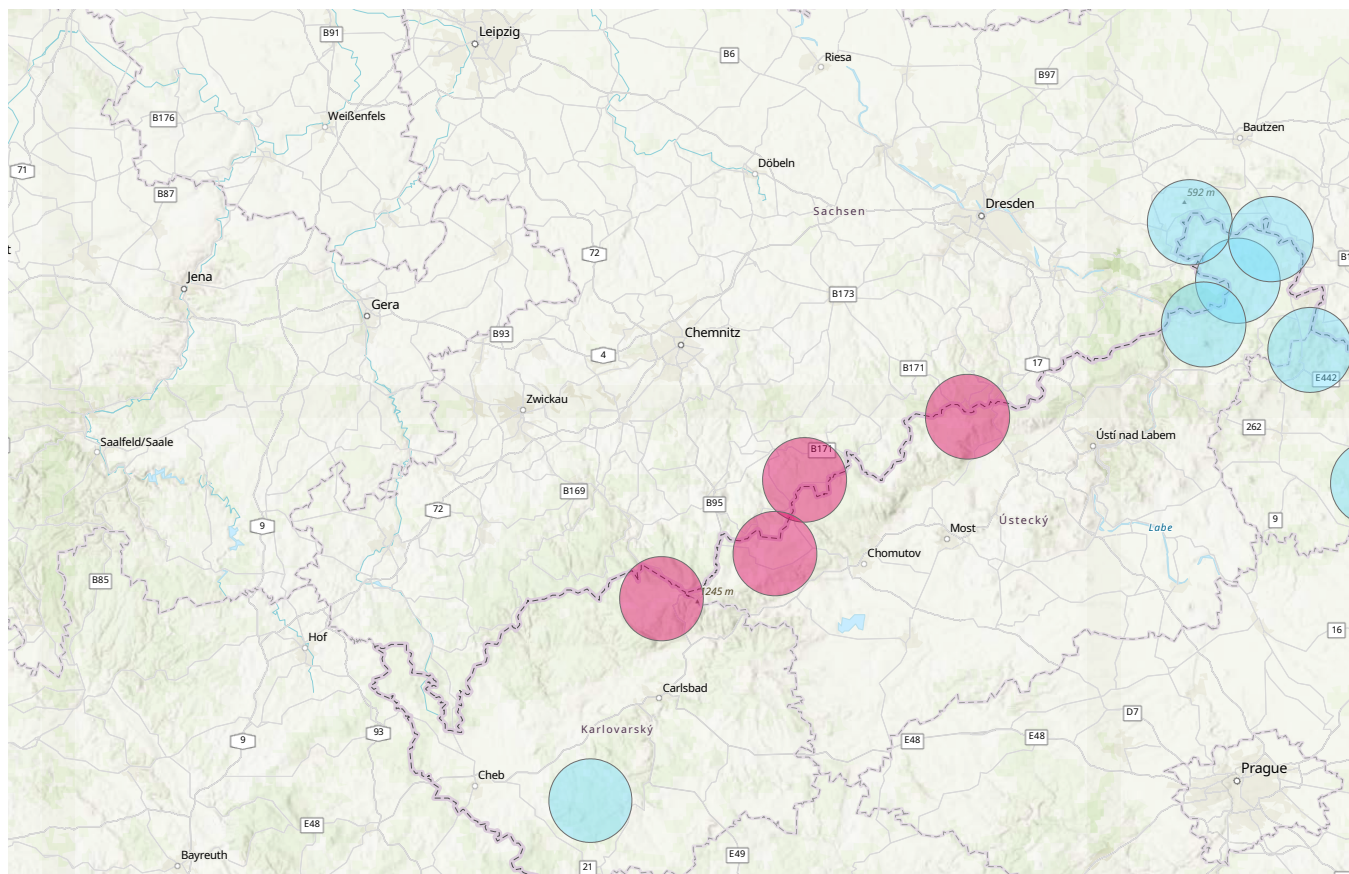
Foto 4: Vlčata z teritoria Výsluní (z léta 2020), pohybující se v rané fázi primárně v rašelinných stanovištích. Foto © 2020 OWAD & ČZU

v poslední dekádě ze západní strany intenzivně pronikajícího jelena siky. Shrnuto, vlci se v Krušných horách rychle etabloují pro osířelost tohoto území, pro jeho sousedství se Saskem a také díky vysoké potravní nabídce.

Za zmínku stojí, jaká stanoviště si vlci vybírají nejčastěji. Rozhodně jako první, a následně jsou trvale osídleny interiéry rozsáhlejších rašelinišť. Každá smečka, která se v Krušných horách usadila, tak tento biotop silně využívala. Loví zde, ale také

zde mívají centrum teritoria (viz Foto 3). Téměř všichni vlci v rašeliništích přivádějí na svět svá mláďata, vlčata zde tráví své první měsíce života (květen-srpen), rodiče tu o ně také pečují (viz Foto 4). Z pohledu výskytu vlků v Krušných horách je tak existence a značný rozsah zdejších rašelinišť zásadní. Jde z principu o území s nízkým výskytem člověka (až na výjimky typu Božídarského rašeliniště), tedy poskytují vhodně velké a klidné útočiště. Ale také se do těchto stanovišť stahuje značné množství jejich kořisti, pro vlky je to pak příhodné loviště.

Posledním ekologickým aspektem typickým pro všechna horstva, a propisujícím se do chování vlků, je jejich vertikální členitost. Vzhledem ke značné nadmořské výšce některých partií hor je zde patrná také vertikální migrace kopytníků a tedy i tzv. ko-migrace jejich predátorů – vlků. Každou zimu se od konce listopadu do počátku března většina kopytníků stahuje z hřebenových částí do nižších poloh. Důvodem je snaha být úspěšnější ve vyhledávání potravy (v nižší sněhové pokrývce se lépe vyhrabává potrava) a také snaha být obratnější v úniku před predátory.

Mapa 2: Situace teritorií vlků v severních Čechách v zimě 2022/2023; červená teritoria připadají Krušným horám. Zdroj © 2024 ČZU, založeno také na datech ostatních spolupracujících subjektů: Hnutí Duha, AOPK ČR

Obecným jevem pak je, že kořist je logicky následována do nižších partií i predátory. Jde o jev popsáný z mnoha oblastí, kde jeleni a vlci koexistují. V našich oblastech (nejen Krušných hor, ale např. i na Šumavě) se tento efekt projevuje od partií 900 m. n. m. výše.

ZÁVĚR

Proces kolonizace ať již Krušných hor nebo celé ČR vlky není ještě ukončen. Biologická kapacita vlka v České republice stále

rozhodně poskytuje prostor většímu množství smeček či teritorií, než kolik jich je nyní u nás známo. Je tak jen na lidské společnosti, jak velký prostor vlkům poskytneme – kam je pustíme a kam již ne. Ale adaptabilita druhu je obrovská – přirozeným biotopem vlka je totiž jakékoliv stanoviště v ČR.

V dalších letech bude probíhat vášnivá diskuze o tom, zda necháme rozhodnutí, kde ve střední Evropě vlci budou čistě na nich. S tím, že buď některá člověkem extrémně

zatížená stanoviště (agrocenózy, městské suburbie) vlk dobrovolně neosídli. Anebo člověk začne sám aktivně zonálně modelovat (rozuměj legálně regulovat) populaci vlka. O tom, že nelegální regulace již dávno probíhá, nebudiž pochyb...

Box: Jak je populace vlků strukturována

Populace vlků je definována (jako každá jiná populace) souborem jedinců ve stejném čase a na jednom definovaném místě. U vlků je populace vyjadřována pomocí obhajovaných území, která jsou držena určitým příbuzensky spjatým množstvím jedinců. Pro jednoduchost se obhajovanému území říká teritorium, byť to terminologicky není zcela přesné. V našich podmínkách má jedno teritorium cca 200 km² a na tomto území se zdržuje určité množství jedinců. Teritoria jsou držena buď soliterním jedincem, nebo párem, anebo celou smečkou. Důvody, proč je teritorium drženo jen soliterním jedincem bývají zpravidla dva; buď jde o nově ustanovené teritorium ve fázi vzniku, kdy se k novému držiteli ještě nepřidal jeho nový sexuální protějšek. Anebo jde naopak o starého držitele, který je na konci svého reprodukčního života a jeho partner ani potomci s ním již v území nežijí. Nejčastějším důvodem, proč je teritorium drženo párem, je též iniciační fáze po vzniku jejich teritoria, kdy spolu své území drží, ale teprve je čeká první reprodukce. Zdaleka nejčastěji jsou teritoria držena celou smečkou, zde jsou přítomni dva rozmnožující se samec a samice a členy smečky jsou pak jejich různě staří potomci. Neplatí utkvělá představa o alfa a beta jedincích, v drtivé většině mají evropské smečky pouze rodinný půdorys – prim hrají rozmnožující se samice se samcem a jejich potomci.

Kromě toho, že se populace skládá ze souboru obhajovaných teritorií, tak do ní též spadá nemalé procento neukotvených jedinců (tzv. floaters). Jde zpravidla o mladé jedince, kteří se oddělili ze své rodné smečky a hledají vlastní teritorium. Ale také jde o jedince, kteří dlouhodobě nepatří do žádného existujícího teritoria a volně se pohybují v celé populaci. Někteří nenajdou své teritorium během celého života. Zásadní je však, že v populaci existuje procento právě takových neukotvených jedinců. Ti totiž tvoří jakýsi zásobník samic i samců, kteří jsou stále k dispozici a mohou kdykoliv nahradit odpadlé jedince v ustavených teritoriích. Důvodů k rozpadu párů ze sociální struktury smeček je mnoho, v našich podmínkách tak mezi hlavní patří mortalitní střety s dopravou a také silný ilegální odlov vlků.

HISTORIE A SOUČASNOST ÚZEMÍ NPR BOŽÍDARSKÉ RAŠELINIŠTĚ A ÚZEMÍ NATURA 2000 KRUŠNOHORSKÉ PLATÓ

PAVEL KOLIBÁČ

Ing. PAVEL KOLIBÁČ

Od roku 1997 zaměstnanec Agentury ochrany přírody České republiky.

Mimo jiné se podílel na realizaci nadregionálního ÚSES, základním mapování krajiny v rámci tvorby systému Natura 2000, tvorbě plánů péče o maloplošná chráněná území atp. Od roku 2006 se věnuje zejména činností spojeným se správou lesních majetků státu s právem užívání AOPK ČR, realizaci přírodě blízkého lesnického hospodaření a tradičních forem hospodaření v lesích.

Nerostné bohatství oblasti bylo využíváno již ve druhém století před naším letopočtem. Stříbro však bylo utajeno až do přelomu 15. a 16. století, kdy byly v této lokalitě otevřeny stříbrné doly. V té době vznikají v lesem porostlé krajině osady vyždářením kousku porostu nebo na „tzv. zelených paloucích“ – „grýnech“. Příliv obyvatelstva těžícího dřevo dle své potřeby a pastva dobytka v lesích měly za následek devastaci a následný ústup rozsáhlých ploch lesa. První snahy o regulaci neřízené těžby se datují do doby okolo roku 1530 v listině o pronájmu lesů městu Jáchymov. O zlepšení stavu lesů usiloval také tamní správce a pozdější purkmistr Mates Enderlin, který již kolem roku 1540 doporučoval ponechání semenáčků a jejich ochranu a dále, aby při těžbě velkých stromů nedocházelo k poškození pod nimi rostoucího mláží. Na svou

dobu a úroveň lesního hospodářství uplatňoval pozoruhodné myšlenky.

Tehdejší lesům se nevyhýbaly ani nejrůznější kalamity, tak například se tamní zdroje zmiňují o větrných smrštích a vánicích s následnými škodami z let 1537, 1556, 1559, 1612. Stav lesa dokládá i lesní řád z roku 1564, podle něhož byly tamní lesy tak zničeny, že „potřebné palivo mohlo být kryto převážně ležícím dřevem“. Následovaly i kalamity kůrovcové.

Po období rudných dolů přichází novodobá historie dolů uranových. V říjnu 1855 založil v Jáchymově profesor příbramské báňské akademie Adolf Patera továrnu na uranové barvy. Koncem 19. století se v Jáchymově těžilo 50 tun uranové rudy ročně. Zlom v těžbě uranu v Jáchymově nastal počátkem 20. století, kdy započala produkce radia, které bylo využíváno ve

Jeden z hlavních sběrných kanálů po dvou letech od provedení opatření, 2011. Foto Pavel Kolibáč

Jeden z hlavních sběrných kanálů po dvou letech od provedení opatření, 2011. Foto Pavel Kolibáč

zdravotnictví, následně v období 2. světové války a zejména v poválečných letech jako strategická zbrojní surovina. V tomto období těžba dosahovala výše až 3 000 tun ročně.

Kromě dřeva, jako důležitého zdroje při dolování, je potřeba také voda. A to v nemalém množství. Může se využívat k čištění, vyplavování hlušiny, ale také jako zdroje energie určeného k pohonu důlních mechanismů. V neposlední řadě samozřejmě k zásobování obyvatel pitnou vodou. K tomu účelu byly budovány rozličné kanály a nádrže, z nichž se mnohé zachovaly dodnes. Jako příklad je zde Seidlův rybník nebo Blatenský příkop. Důležitou kapitolou je stav a využívání zdejších rozsáhlých rašelinišť. V minulosti byla ložiska rašeliny těžena, a to jak pomístní těžbou, tak velkoplošnou skrývkou. Těmto zásahům předcházelo budování rozsáhlé sítě odvodňovacích kanálů. Takto vzniklé plochy byly následně jak zalesňovány, tak ponechávány spontánnímu vývoji. Ale to už jsme v novodobé historii této krajiny, kde v poválečném období dochází vlivem politických změn k odlivu obyvatel, k zániku většiny osad a samot a k opětovnému masivnímu zalesňování kdysi zemědělské půdy.

Je s podivem (nebo je to možná právě proto), že si toto území i přes všechny své dramatické proměny ponechalo velké přírodní bohatství. Tyto hodnoty se snaží ochrana přírody dále upevňovat, a to především formou maloplošných chráněných území,

24. 9. 1965 zřídilo tehdejší ministerstvo školství a kultury státní přírodní rezervaci „Božídarské rašeliniště“. V novodobější historii pak následuje ochrana širšího území v rámci soustavy Natura 2000 v podobě evropsky významné lokality Krušnohorské plató - CZ 0414110.

Předmětem ochrany je zde komplex lesních a nelesních společenstev na několika ložiskách vrchovištní rašeliny i na minerálních půdách v jejich okolí, který se vytvořil v důsledku dlouhodobého a rozmanitého historického využívání území (těžby kovů, těžby rašeliny, lesnického i zemědělského obhospodařování). Chráněné území tvoří esteticky působivý krajinný celek a je biotopem mnoha chráněných a ohrožených druhů rostlin i živočichů. Nejvyšší přírodovědnou hodnotu mají klečové porosty na rašeliništích, dochované v několika celcích, které jsou jedinými relativně autochtonními, kontinuálně se vyvíjejícími porosty dřevin v rezervaci. Rašeliníkové smrčiny, blízké přirozeným, přímo navazují na porosty předchozího společenstva. Je to složitá, maloplošně proměnlivá mozaika různých mokřadních i mezofilních společenstev primární i sekundární nelesní vegetace a jejich sukcesních stádií, v nichž se vyskytuje největší podíl chráněných a ohrožených druhů. Na větší souvislé ploše jsou na dřívě intenzivně obhospodařované zemědělské půdy v prostoru bývalé osady Spitzberghäuser (Wunderblume) zastoupeny podhorské květnaté koprníkové louky.

LES

Jedná se o dlouhodobě hospodářsky využívanou oblast, ve které postupně došlo k úplné změně druhové skladby lesa. Původní směsi smrku, buku, jeřábu a jedle, byly nahrazeny čistě smrkovými porosty. V 50. letech minulého století, po vysídlení obyvatel a náhlé změně využití krajiny, došlo k masivnímu zalesňování nelesních půd. V uplynulém období byly tyto porosty nadměrně poškozovány imisemi a následnými biotickými a abiotickými vlivy. Zejména se jedná o houbové patogeny, poškození podkorním hmyzem a v neposlední řadě poškození spárkatou zvěří, která navíc eliminovala šíření melioračních dřevin jako jeřáb ptačí, břízy karpatské, jedle bělokoré a buk lesní. V současné době představují nahodilé těžby veškeré mýtní těžby v území.

Hlavními problémy při nakládání s lesem, na které se zaměřují veškerá lesopěstební opatření, jsou jeho mechanická stabilita, a to ve všech věkových stupních, zvýšení podílu dřevin původní druhové skladby, zejména jeřábu ptačího, břízy karpatské, buku lesního a jedle bělokoré a zajištění

Individuální ochrana MZD - jedle bělokorá, 2022. Foto Pavel Kolibáč

jejich samovolného šíření a jejich důsledná ochrana proti poškození zvěří.

V případě porostů starých 60 let a výše již není možnost příliš měnit jejich prostorovou a druhovou strukturu. Zde se jedná především o zajištění kontinuity trvání lesa pomocí podsadeb a předsunutých kotlíků v místech samovolného prořezávání porostů a tvorbu enkláv vhodných k přirozené obnově melioračních dřevin jako bříza a jeřáb.

V případě mladších porostů jsou veškerá opatření směřována ke zvýšení jejich mechanické stability do budoucna a vnášení alespoň minimálního podílu melioračních dřevin. Jedná se o pěstování porostů maximálně rozvolněných s tvorbou nízko zavětvené koruny. Toho lze docílit pomocí velmi silných prořezávek a podpory hloučkovité porostní textury.

Vzhledem k tomu, že došlo na celém území k výraznému snížení množství výstavků melioračních dřevin, je snaha vytvořit pomocí podsadeb a kotlíků v území kostru porostů zajišťující samovolné šíření těchto dřevin do okolí. V současné době je přítomnost vysoké zvěře limitujícím faktorem rozšíření melioračních dřevin, a proto veškeré části této kostry musí být vysazovány buď s individuální ochranou, nebo do oplocenek.

VODA

Území Národní přírodní rezervace se dále nachází v ochranném pásmu 3. stupně přírodních léčivých zdrojů radioaktivních

termálních vod Jáchymov a v ochranném pásmu vodárenských zdrojů.

Je zde památkově chráněný Blatenský příkop z roku 1540, tvořící část severní hranice a procházející též rezervací. Je zapsán ve státním seznamu památek okresu Karlovy Vary pod č. 490, č. rejstříku 4149.

Z hlediska vodního režimu byl největším zásahem komplex činností spojených s těžbou rašeliny. Vyhroubení odvodňovacích příkopů v rašelinných polohách NPR Božídarské rašelině (prováděné v mnoha etapách minimálně v průběhu celého 20. století) přímo ovlivnilo hydrologické a hydrogeologické poměry zrašeliněných a oglejených poloh dotčeného území a nepřímo i akumulaci podzemních vod minimálně v přípovrchové vrstvě horninového masívu. Odvodňovací kanály jsou velikostně velmi diferencované, jejich hloubka se pohybuje od cca 0,5 do 2,5 m a šíře od cca 0,5 do 5,0 m. Těmito opatřeními byla zásadním způsobem změněna dynamika přípovrchové zvodně v tělesech rašeliny. Pomalý hypodermický odtok podzemní vody v území je nahrazen zrychleným odtokem vody povrchové. Místa jsou též vlivem odvodňovacích prací napřímeny drobné vlásečnicové vodoteče a odvodněna prameniště. V podstatě úplné odvodnění rozsáhlého území s velmi vysokými srážkovými úhrny v podmínkách extrémních srážek není schopno zadržovat vodu. V roce 2002 byly přívalovými srážkami poškozeny mosty i některé vodní díla.

Z tohoto pohledu plán péče o Národní

Individuální ochrana dřevin MZD – jeřáb ptačí, 2011. Foto Pavel Kolibáč

přírodní rezervaci Božídarské rašelině vytyčuje jako prvořadý zájem ochrany přírody „zabezpečit další neodvodňování vrchovišť s porosty kleče, dále pak laggu a rašeliníkových smrčů při jejich okrajích. Následně pak navrátit odpovídající hladinu podzemní vody na dnes již zalesněné holiny rašelinných a podmačených smrčů (lesních typů 8R1, 8T1 a 8G3).“

Proto byl v letech 2008 až 2012 realizován rozsáhlý projekt – „Revitalizace Národní přírodní rezervace Božídarské rašelině, hydrologická část – I. etapa a II. etapa“. Cílem navrhovaných opatření byla obnova přirozeného vodního režimu území v souladu s Plánem péče o Národní přírodní rezervaci Božídarské rašelině. Revitalizační opatření byly navrhovány pouze pro pozemky ve vlastnictví ČR a ve správě Agentury ochrany přírody a krajiny ČR – tedy na historickém majetku města Jáchymov.

V rámci projektu byly v lesních porostech asanovány erozní rýhy a erozně nebezpečné těžební linky, drobné „vlásečnicové“ odvodňovací příkopy v mlázinách, ale také široké kanály vzniklé v minulosti těžbou rašeliny a následnou erozí, to vše v rozsahu

Jeden s hlavních sběrných kanálů po dvou letech od provedení opatření, 2014. Foto Pavel Kolibáč

Jeden s hlavních sběrných kanálů po dvou letech od provedení opatření, 2012. Foto Pavel Kolibáč

a zlepšení stavu území NPR a to zejména do oblastí stabilizace a prostorové strukturalizace lesních porostů, obnovy přirozeného vodního režimu a vhodné údržby stávajících bezlesí. V neposlední řadě je třeba zmínit rekreační funkci území a zvyšující turistickou zátěž, kterou bude nutné v nastávajícím období vhodnými formami regulovat.

od několika jednotek až desítek cm až po 450 cm široký hlavní sběrný kanál. Všechna tato díla odvodňující území byla přehrazena řadou dřevěných přehrázek tak, aby byl zpomalen nebo zcela zastaven povrchový odtok vody z rašeliniště. Do volného prostoru mezi přehrádkami byl ukládán materiál z těžebních zásahů v okolních porostech. Celkem bylo do odvodňovací soustavy vloženo 2296 ks přehrázek čtyř typů.

Celková situace v území je však v současnosti ovlivňována zejména celkovým úhrnem srážek v jednotlivých částech roku. V letním období rašeliniště opakovaně trpí jejich naprostým nedostatkem, povrchová

voda přímo v rašeliništi je v letním období velmi vzácná, množství vody v retenčních nádržích jako Seidlův rybník či Mrtvý rybník jsou celoročně pod normálem. Ani sněhová pokrývka celkovou bilanci nijak nezachraňuje, takže i jarní období, která by měla být na množství půdní vlhkosti nejbohatší, jsou suchá. To nepříspěvá jak stavu rašeliništní vegetace, tak stavu lesních porostů a jejich obnovy. Kdysi v tomto vegetačním stupni běžné jarní výsadby, jsou dnes přesouvány na podzim.

ZÁVĚR

Managementové zásahy v území, budou nadále směřovány k zajištění kontinuity

VEGETACE A FLÓRA KRUŠNÝCH HOR

VLADIMÍR MELICHAR

Mgr. VLADIMÍR MELICHAR

Geobotanik a terénní přírodovědec na volné noze, člen expertní skupiny Českého ramsarského výboru, zastupitel v Karlových Varech. Pracoval na Správě CHKO Slavkovský les a zakládal Krajské středisko AOPK ČR v Karlových Varech. Je zpracovatelem odborných posudků a analýz, zabývá se sběrem dat o živé přírodě. Specializuje se mj. na flóru a vegetaci rašelinišť, jejich revitalizaci a věnuje se i některým zajímavým druhům živočichů (vodní a mokřadní měkkýši, obojživelníci, plšák lískový, křeček polní).

Krušné hory tvoří severozápadní hranici ČR se Saskem. Zatímco na německé straně pozvolna klesají do severoněmecké nížiny, směrem do České kotliny jsou ohraničené výrazným podkrušnohorským zlomem. SV hranice s pískovcovou Děčínskou vrchovinou leží u obce Tisá, za JZ hranici je považována linie Nový Kostel-Valtětov. Území západně od Kraslic bývá někdy nazýváno Halštrovskými vrchy. Název Halštrovské vrchy je užíván jako geomorfologický termín v Sasku (Elster-Gebirge), nikoliv v ČR, kde označuje pouze fytogeografický okres, zahrnující západní okraj Krušných hor a východní část Smrčin. Pro popis vegetace a flóry v tomto článku se přidržíme hranice geomorfologického celku, která je velmi podobná navrženému vymezení připravované CHKO.

PŘÍRODNÍ PODMÍNKY

Velmi složitá geologická skladba Krušných hor se utvářela od prvohor. Během kadmokského a varisského vrásnění získalo pohoří svoji základní geologickou podobu, vyznačující se pestrým horninovým

a minerálovým složením. Při třetihorním alpském vrásnění došlo k popraskání a výzdvihu horninové kry, zlomy umožnily pronikání tektonické činnosti až do nejvyšších partií pohoří. Dotvořil se tak současný reliéf v podobě dlouhé a šikmé kry s prudkým jihozápadním zlomovým svahem. Zploštělý hřeben je tvořen náhorními plošinami s jednotlivými výraznějšími vrcholy, často tektonického původu, přerušovanými hlubokými údolími ve směru zlomů. V Krušných horách převládají horniny oligotrofní a kyselé (žuly, svory, fylity) nebo mírně kyselé až neutrální (biotitické žuly a ruly), mírně bazické horniny (čediče, amfibolity, kvacity) jsou v menšině a vyskytují se ostrůvkovitě, bázemi bohaté horniny (erlány, krystalické vápence, skarny) najdeme jen vzácně v podobě malých čoček.

Klima Krušných hor je chladné a vlhké, pouze úpatní leží ve srážkovém stínu, spadají do mírné klimatické oblasti. Nejvyšší část Klínovecké hornatiny náleží mezi nejchladnější klimatické oblasti ČR. Prudký výškový gradient s rozdílem nadmořské výšky až 600 m v JV směru se odráží

*Cenné horské louky v okolí zaniklé osady Ryžovna jsou ohroženy plánovanou výstavbou.
Foto Stanislav Wieser*

i v rozvrstvení lokálního klimatu na svazích. V hlubokých údolích podél bystřin jsou časté inverzní polohy. Náhorní plošina je vlhká, zdejší humidní až perhumidní klima zesilují i četné horizontální srážky.

VLIV OSÍDLENÍ

Vegetační pokryv jakéhokoliv území je formován nejen přírodními podmínkami, geologickým složením, morfologií terénu a klimatem, ale také jeho historií. Zásadním historickým činitelem v Krušných horách byl a zůstává člověk. Míra přetvoření krajiny lidskou činností ve vyšších nadmořských výškách je nesrovnatelná s většinou evropských pohoří, v ČR nemá analogii vůbec. Přitom systematické osídlování hor začalo až ve 12. století, s první vlnou dolování. Druhá kolonizační vlna přišla v 16. století a byla spojena s vrcholící těžbou kovů. Na náhorní planině vznikla hornická městečka od Přebuze po Cínovec. Krajina v jejich okolí byla odlesňována za účelem získání obživy, pastvy, lukaření i polaření. Po dočasném útlumu nastal další rozmach hornictví a zároveň další exploatace krajiny v 19. století. Širší okolí Jáchymova bylo pozměněno těžbou uranu po druhé světové válce. Nejhorší dopad na zdejší vegetaci ale měla těžba uhlí v podkrušnohorských pánvích a jeho spalování v neodsířených elektrárnách. V několika katastrofických imisních epizodách v 80. a 90. letech 20. století odumřela většina smrkových porostů, zejména ve východní loučenské části náhorní plošiny.

VÝVOJ V POLEDOVÉ DOBĚ

Aktuální vegetace Krušných hor se začala utvářet na konci poslední doby ledové, tj. přibližně před 12 000 lety. V té době byly Krušné hory pokryté chladnou tundrou, která se postupně mění na lesotundru s nesouvislými porosty bříz a borovice, nejspíše kleče. Do preboreálu datujeme vznik rozsáhlých rašelinišť, zprvu v podobě minerotrofních přechodových rašelinišť, slatinišť a asi i zarůstajících jezírek. Kromě ostřic a suchopýrů byla v té době vůdčí rostlinou rašelinišť blatnice bahenní, která dnes roste již jen v komplexu Rolavských vrchovišť. S dalším oteplením přišel nástup lísky, a postupně i dalších listnatých dřevin, dubu, jasanu a javorů, a později i smrku. Období atlantiku bylo ve znamení nadvlády smrku ve vyšších partiích hor. Tehdejší humidní klima umožnilo maximální rozvoj

Horské vrchoviště Velký močál se zaplavenými sníženinami, jezírky a bulty. Foto Petr Krása

rašelinišť, na kterých našly útočiště glaciální relikt. Z rostlin je takovým reliktem bříza trpasličí, která dosud roste v rašeliništi pod Novoveským vrchem, na Přebuzském vřesovišti a kolem Božího Daru. Druhé složení lesní vegetace, tak jak ji známe dnes, se ustavilo až přibližně 500 let př. n. l., kdy už se na svazích hor začíná projevat zemědělská činnost člověka.

PŘIROZENÁ LESNÍ VEGETACE

Charakter zonální vegetace je ponejvíce ovlivněn prudkým výškovým gradientem na české straně pohoří. V nejnižších partiích na úpatí hor je zastoupena vegetace kolinního a suprakolinního stupně v podobě úzkého pásu acidofilních bikových doubrav a na bohatších substrátech i hercynských mezických dubohabřin. Dubové lesy vystupují maximálně do 600–650 m n. m., byť třeba i na vrchu Dub (1002 m) nedaleko Klínovce také roste skupinka dubů. Reprezentativní výskyty doubrav najdeme na vyvělinách v místě kontaktu Doupovských hor, dále v NPR Jezerka či v EVL Bezručovo údolí a Údolí Hačky. Zajímavější druhy zastupují jeřáb dunajský, bělozářka liliovitá, medovník meduňkolistý.

V nadmořské výšce od 500–600 m následuje submontánní až montánní stupeň s bučinami a potenciálními jedlobučinami. Souvislejší bučiny s vysokým podílem porostů nad 150 let najdeme na svazích hor od Nejdku po Tisou, ty nejhodnotnější jsou

začleněné do EVL Východní Krušnohoří, Bezručovo údolí, Kokrháč – Hasištejn a Doupovské hory či v PR Buky a Javory v Gabrielce. Dosud pralesovitý charakter si dochovaly bukové porosty v NPR Jezerka. Novinkou, ovšem v kontextu zdejších hvozdů nijak překvapivou, je objev 470 let starého, údajně nejstaršího buku v ČR u Horního Jiřetína. Ve stromovém patře bučin úplně absentuje vyhubená jedle a imisemi a kůrovcem je potlačený smrk. Původní dospělé jedle se v Krušných horách počítají na jednotky, přežívají skrytě pouze na dvou místech Klínovecké hornatiny – u Maroltova a nad Oldřichovem. Široce rozšířené jsou eutrofní bažankové bučiny s ječmenkou evropskou, samorostlíkem klasnatým, lýkovicem jedovatým a hojně rozšířenou cizorodou netýkavkou malokvětou. Ve stromovém patře tvoří častou příměs jasan ztepilý, javory a jilm drsný. K tomu to typu jsou přiřazovány i bučiny s kyčelnicí devítilistou, rostoucí na úpatích svahů a v nejživnějších údolních polohách u Telnice, Mikulova, Rašova i jinde. O něco méně časté jsou mezotrofní mařinkové bučiny s violkou lesní či pitulníkem žlutým.

Zpestřením submontánního stupně jsou suťové lesy, udatnové a měsíčnicové javoriny, javorové jasaniny a vzácně i javorové lipiny. Setkáme se s nimi na prudkých, často zvodnělých svazích a sutích, charakterizují je porosty bažanky vytrvalé, kapradin, udatny lesní, měsíčnice vytrvalé,

dobře vyvinuté je i keřové patro se zimolezy, jilmem horským a meruzalkou alpskou. Chráněné jsou v PR Domaslavické údolí, PR Vlčí důl a v NPR Jezerka. V nejvyšších polohách jedlobukového stupně, např. v PR Ryžovna a kolem Plešivce, se na vlhkých čedičových sutích vzácně dochovaly fragmenty klenových bučin s čípkem objímavým, bikou lesní, mléčivcem alpským, devětsilem bílým a dalšími druhy vysokobylinných niv. Neúživná stanoviště porůstají podhorské bikové bučiny s převahou acidofytů jako šťavel kyselý, metlička křivolaká, borůvka nebo třtina rákosovitá. V západní části pohoří na Kraslicku a v okolí Nejdku, kde se výrazněji projevuje vliv atlantického klimatu, se zvyšuje přirozené zastoupení borovice lesní s doprovodným výskytem vřesovce pletového. Takové porosty se vyznačují bohatým mechovým patrem s rašelínky. Spíše rekonstrukčně je lze přiřadit k borůvkovým jedlinám. V polohách nad 800 m, zejména na

Mozaika vřesovišť a obnovujících se rašeliníšť uvnitř přírodní památky Přebuzské vřesoviště.
Foto Petr Krása

Blatnice bahenní (*Scheuchzeria palustris*), vzácný a reliktní druh nejzachovalejších vrchovišť. Foto Vladimír Melichar

vodou neovlivněných stanovištích na náhorní planině jsou původním zonálním společenstvem horské smrkové bučiny, jejichž bylinné patro s třtinou chloupkatou, sedmikvítkem evropským, kokoříkem přeslenatým nebo kapradí rozloženou plynule navazuje na přirozené smrčiny. Fragmenty věkovitých smrkových bučin se dochovaly na svazích Vlčince, v PR Buky na Bouřňáku nebo v PR Buky nad Kameničkou. Zajímavostí montánního stupně je výskyt břízy ojcovské i u Volyně.

Pro supramontánní stupeň jsou charakteristické horské třtinové smrčiny. S nadmořskou výškou se snižuje zastoupení buku, nad 950 m je převaha smrku absolutní. Lesní typy bukosmrkového a smrkového vegetačního stupně se v současnosti takřka překrývají s územím postiženým imisí kalamitou. K výraznějšímu poškození lesních porostů docházelo už od konce 19. století, kdy původcem znečištění byly hořící haldy u hnědouhelných dolů v Pokrušnohoří. Ovlivňovány byly především listnaté porosty na svazích a úpatích. Příčinou kolapsu smrkových porostů na náhorní planině byla výstavba hnědouhelných elektráren zprovozněných v polovině minulého století. Od počátku 70. let bylo vzhledem k rozsahu poškození přistoupeno v lesním hospodářství k velkoplošným zásahům. Na rozsáhlých plochách tzv. buldozerové přípravy půdy na imisních holinách byl shrnut půdní horizont do okrajových valů s cílem pod-

pořit uchycení sazenic na minerálním horizontu. Smrk ztepilý byl vyloučen z obnovy porostů a vznikaly porosty náhradních dřevin. Největší poškození nastávalo při krátkodobých epizodách teplotní inverze v zimních měsících, kdy hodinové koncentrace SO_2 přesahovaly 3 000 mikrogramů. Zcela odumřelo více než 60 % smrkových porostů především v Loučenské hornatině východně od Klínovce. Negativní vliv imisí byl znásoben dalšími stresovými faktory – námrazou, teplotními skoky, gradacemi podkorního hmyzu, prezvěřením. Reakcí na nekončící řadu kalami bylo používání plošných postřiků, plošné odvodňování a letecké vápnění, které je provozováno dosud. V současnosti přetrvává především nepříímý vliv kyselých depozic spočívající v těžké degradaci půd, jejich okyselování a vymývání živin ze sorpčního komplexu. Imisemi nejvíce postiženým společenstvem jsou třtinové smrčiny, ty se v podobě kvalitních starších porostů dochovaly jen na Klínovci, božídarském Špičáku a lokálně v západním Krušnohoří. Roste v nich metlička křivolaká, bika lesní, podbělice alpská, místy i papratka horská a vzácně jednokvítetek velekvětý. Za zonální společenstvo území lze považovat i rozsáhlé podmačené rohozcové smrčiny s rašelínky, rohozcem trojlaločným, sedmikvítkem evropským nebo ostřicí šedavou. Většinu těchto kvalitnějších nalezneme v EVL Krušnohorské plató a EVL Klínovecké Krušnohoří.

RAŠELINIŠTĚ

Nejvýznamnějšími biotopy území jsou nepochybně rašeliniště, která zaujímají 5 767 ha a řadí tak Krušné hory v rámci ČR na druhé místo za Šumavu (6 371 ha). Rozsáhlá horská rašeliniště postglaciálního stáří (10-12 000 let) jsou obvykle 6-7 m mocná, maximální mocnost rašeliny rašeliniště pod Novoveským vrchem byla dokonce změněna na 14 m. Zachovalých vrchovišť se v území nachází několik desítek – od západu směrem na východ jmenujme ty nejvýznamnější rašeliništní lokality: Uhliště, NPR Rolavská vrchoviště, PR Malé Jeřábí jezero, PR Oceán, NPR Božídarské rašeliniště, Pod Macechou, Kovářská, PR Prameniště Chomutovky, Polské rašeliniště, NPR Novodonské rašeliniště, Klikvové rašeliniště, PR Černý rybník, PR Gründwaldské vřesoviště, Tetřeví tokaniště, PR Rašeliniště U jezera – Cínovecké rašeliniště. Mikrorelief centrálních částí vrchovišť je tvořen jezírky, mělkými sníženinami a bulty, osídlenými diverzifikovanou mozaikou vegetačních typů. Struktury mikroreliefu otevřených vrchovišť jsou utvářeny mrazovými pochody. Nejlépe vyvinutý mikrorelief lze pozorovat na Brumišti a na Velkém močále v komplexu Rolavských vrchovišť. Botanicky nejhodnotnější je vegetace otevřených vrchovišť, v území se vyskytuje jak vegetace boreálních vrchovišť s bulty rašelíníku hnědého, tak vegetace suboceánických rašelinišť s koberci rašelíníku bradavčitého. Roste zde rosnatka

anglická a okrouhlolistá, klikva maloplodá, ostřice mokřadní, blatnice bahenní a om-brotrofní druhy rašelíníků – r. hnědý, balt-ský, červený, Lindbergův. Nově se od r. 2005 v Rolavských vrchovištích šíří hrot-nosemenka bílá. Na trusu býložravců roste entomochorní mech volatka baňatá. Pod hladinou vrchovištních jezírek se skrývají vzácné ruduchy *Batrachospermum moni-liforme* a *Batrachospermum vagum*. Okolí otevřených ploch většiny vrchovišť porůstá borovice kleč a její kříženec borovice vystoupavá Skalického. Neprostupné porosty klečových rašelinišť hostí typické vrchovištní druhy – kyhanku sivolistou, klikvu bahenní, šichu černou, velmi vzácně (PR Gründwaldské vřesoviště, rašeliniště Pod Jelení horou a Pod Novoveským vrchem) se vyskytuje rojovník bahenní. Na vrchovišti Myší kout byla nově nalezena drobná orchidej bradáček srdčitý. Na níže položených rašeliništích v PR V rašelínách, v PR Haar, v PP Na loučkách roste v malých populacích borovice zobanitá blatka. Na první z lokalit byla blatka popsána pro vědu pod názvem borovice hřebenská. Vzácné druhy bříza trpasličí a ostřice chudokvětá stejně jako bříza karpatská s oblibou porůstají borkováním narušené okraje vrchovišť. Typickými lokalitami jsou PP Přebuzské vřesoviště a NPR Božídarské rašeliniště.

Bohatě zastoupeným biotopem v depresích a po obvodu rašelinišť i na svahových pramenech a v deluviích jsou lesní

rašeliniště. Nad 700 m to jsou rašelinné smrčiny s ostřicemi, bezkolencem modrým a suchopýrem pochvatým. Místy do nich pronikají i vzácnější druhy z vrchovišť jako bříza trpasličí, šicha černá, kyhanka sivolistá, klikva bahenní či z rašelinných bezlesí – prstnatec Fuchsův, plavuň pučivá. Rašelinné smrčiny mají místy dokonce charakter pralesa a jsou považovány za lesy zcela přirozené. V nižších polohách na Nejdecku a Kraslicku ale i v okolí Hory Sv. Šebestiána se na obdobných stanovištích vyskytují rašelinné bory s vlochyňí, vřesem a klikvou bahenní. Chráněné jsou pouze v PR V rašelínách.

Botanicky významnými biotopy jsou také další typy mokřadních bezlesí, mírně kyselá rašeliniště a rašelinné louky, přechodová rašeliniště, minerálně bohatá slatiniště a prameniště. Ukázkovými lokalitami s celou řadou vegetačních typů jsou PP: Studenec, PP Rudenská prameniště, PR Horská louka u Háje, PR Černá louka. Lokality s výskytem tučnice obecné, zdrojovky prameništní a potoční, prstnatce Fuchsova, vachty trojlísté či vrby plazivé se dosud počítají na desítky. Na minerálně bohatých slatiništích v oblasti Klínovce najdeme rašelíníky lesklý, bažinník kostrbatý, srpnatku fermežovou, kropenáč vytrvalý, všivec bahenní, rozhodník huňatý a ostřici šlahounovitou. Velkou vzácností je populace prstnatce májového rašelinného v NPR Božídarské rašeliniště.

LOUKY

Typické luční biotopy vláhou a živinami dobře zásobených poloh náhorní plošiny zastupují květnaté horské trojštětové louky s dominantami koprníkem štětínolistým, rdesnem hadím kořenem a lipnicí Chaixovo. Druhově pestré horské louky dosud nejsou vzácností, v ukázkové podobě se s nimi setkáme kolem Nových Hamrů, Perninku, Loučné či Horní Halže. V nižších polohách na svazích hor se dochovaly místy i velmi kvalitní mezofilní ovsíkové louky. V nejvýchodnější cípu pohoří jsou stanovištěm zvonečníku hlavatého. Na chudších a mělkých půdách se uplatňují krátkostébelné smilkové louky a vřesoviště s prhou arnikou, stále vzácnějším kociánkem dvoudomým, vratičkou měsíční, běloprstkou bělavou a místy i vítodem douškolistým. V okolí Jáchymova je častým a jinde roztroušeným druhem lilie cibulkonosná, v oblasti Krásného lesa a Petrovic je poměrně

Klenové bučiny jsou velmi vzácným biotopem, v přírodní rezervaci Ryžovna vystupují k 1000 m nad mořem i díky čedičovému podloží. Foto Vladimír Melichar

Zakrslé třtinové smrčiny na vrcholu Klínovce přežily imisní katastrofu a nyní patří k nejcennější lesní vegetaci celého pohorí.
Foto Vladimír Melichar

častý hvozdík lesní. Bohaté lokality druhů smilkových luk je možné nalézt i na rozvalinách zaniklých osad, obohacených vápennou maltou. Acidofilní suché trávníky s teplomilnými prvky na jižních úbočích mezi Hroznětínem a Chomutovem, chráněné v PP Pastviny u Srní a PP Podmílesy, hostí dosud řadu lokalit s výskytem

prstnatce bezového, na podobných stanovištích se okrajově vyskytuje se i koniklec luční český. Nejvýznamnější lokalitou teplomilné vegetace je PP Krásná lípa s reliktní populací koniklece otevřeného.

ANTROPOGENNÍ BIOTOPY

Při rozsáhlé důlní činnosti vzniklo množství stanovišť, které jsou postupně osidlovány specifickou vegetací sukcesních stádií, vlhkých písků a sekundárních vřesovišť. Hlavní roli zde kromě keřů hrají plavuně – p. alpský, Isslerův, Zeillerův, zploštělý, plavun vidlačka a pučivá a vranec jedlový. Objevují se mykotrofní rostliny, zejména orchideje včetně korálce trojklanné či kruštíku tmavočerveného, hruštičky – hrušnice jednostranná, hruštička menší a okrouhlostá, jednokvítka velekvětá, a vzácně i hořeček nahořklý. Obnažený vlhký písčité substrát porůstají i některé velmi vzácné druhy – přeslička různobarvá, plavuňka zaplavovaná, rosnatka okrouhlostá či tolije bahenní. Vytěžená hornina s vysokým obsahem kovů v haldách v okolí Kraslic a Jáchymova umožňuje existenci konkurenčně slabých petrikolních lišejníků jako *Acarospora sinopica* a *Rhizocarpon ridescens*. K nejvýznamnějším lokalitám patří EVL Tisovec, oblast Přebuze (důl Otto, Cíňák), pískovna u Horní Blatné, PR Ryžovna, haldy v okolí Mariánské a Jáchymova, vápenka u Kovářské, vrch Mědník a okolí Flájí. Unikátním stanovištěm jsou i důlní propady mající charakter propastí. Vlhké

stinné mikroklima a dlouho vytrvávající sněhová pokrývka jsou optimální pro rozvoj vegetace vysokobylinných niv s druhy subalpínského stupně, roste v nich pryskyřník platanolistý, mléčivec horský, pratka samičí i horská. Skalnaté srázy propadliny dolu Wolfgang v PP Vlčí jámy obnažují žílu mědi s porostem mechu mědovky Mielichhoferovy, jediným v ČR.

ZÁVĚR

Naše vnímání diversity flóry a vegetace Krušných hor se postupně změnilo. Dokážeme již ocenit unikátnost rostlinných společenstev vázaných na místa narušená historickou těžbou nerostů a kvalitu zdejších rozsáhlých horských luk. V kontrastu s těžbou uhlí poničenou pánevní krajinou Mostecká a Sokolovska vnímáme hodnotu zachovalých bučin na krušnohorských svazích či zbývajících horských smrčín. Přírodovědný význam horských rašelinišť jsme deklarovali v mezinárodní úmluvě. Nazrála doba, abychom k péči o tuto krásnou kulturní krajinu konečně začali využívat institut chráněné krajinné oblasti. Budeme mít možnost lépe ochránit největší botanické unikáty, pečovat o krajinu jako celek i nacházet soulad s rozvojovými plány obcí a zdejších obyvatel.

LITERATURA

- MACKOVČIN, P., EDS., 2004:** Chráněná území ČR. XI. Plzeňsko a Karlovarsko. AOPK ČR, Praha.
- MACHOVÁ, I., & KUBÁT, K., 2004:** Zvláště chráněné a ohrožené druhy rostlin Ústecka. Academia, Praha.
- MIKŠÍČEK, P., 2006:** Znovuobjevené Krušnohoří. Das wiederentdeckte Erzgebirge. 3. vyd., Boží Dar.
- MELICHAR, V. & KRÁSA, P., 2009:** Krušné hory – smutné pohorí. Ochrana přírody. 64 (6), 2-7.
- MELICHAR, V. & KRÁSA, P., 2017:** Krušné hory: Obecné přírodovědecké a historické charakteristiky. In: Albrechtová J., Kupková L., Campbell P. K. E. et al.: Metody hodnocení fyziologického stavu smrkových porostů. – Česká geografická společnost, Praha.
- MÜLLER, F., & KUBÁT, K., EDS., 2013:** Vzácné rostliny Krušných hor. Situace v Čechách a Sasku. CDSM.cz, Ústí nad Labem.
- ONDRÁČEK, Č., & NEPRAŠ, K., 2023:** Výsledky floristického kurzu České botanické společnosti v Teplicích (11.-17. července 2021). Severočes., Přír., Ústí nad Labem, 55 (1-95).
- PITHART, D., PŘIKRYL, I., MELICHAR, V., KŘESINA, J. & VLASÁKOVÁ, L., EDS., 2017:** Ekologický stav mokřadů České republiky. – Belec, z.s., Praha
- TÁJEK, P., MATĚJŮ, J., MELICHAR, V., CHOCHEL, M. & KRÁSA, P., 2023:** Zvláště chráněná území Karlovarského kraje. Karlovarský kraj, Karlovy Vary.
- ZAHRADNICKÝ, J. & MACKOVČIN, P., EDS., 1999:** Chráněná území ČR. I. Ústecko. AOPK ČR, Praha

ÚZEMNÍ OCHRANA PŘÍRODY A KRAJINY KRUŠNÝCH HOR POHLEDEM ZKUŠENOSTI Z NĚMECKÉHO PRÁVA

VOJTĚCH STEJSKAL

doc. JUDr. VOJTĚCH STEJSKAL, Ph.D. Absolvent Právnické fakulty Univerzity Karlovy. V letech 2001-2002 působil na Agentuře ochrany přírody a krajiny ČR. Od roku 2002 pracuje na katedře práva životního prostředí Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Od roku 2022 je vedoucím katedry a garantem oboru právo životního prostředí. Rovněž je stálým zahraničním spolupracovníkem Institutu pro právo životního prostředí Právnické fakulty Univerzity Jana Keplera v rakouském Linci a členem nadace pro podporu rozvoje tohoto institutu. V roce 2001 založil a dodnes působí jako šéfredaktor časopisu České právo životního prostředí. Je členem České společnosti ornitologické. Odborně se zaměřuje především na oblast vnitrostátního, evropského, mezinárodního a srovnávacího práva životního prostředí. Specializuje se především na právní úpravu ochrany přírody, krajiny a biodiverzity.

Krušné hory, německy *Erzgebirge*, se nacházejí na hraničním hřebeni mezi Českou republikou a Německem, konkrétně v rámci spolkové země Sasko (*Sachsen*). Proto je třeba si vedle spolkové německé právní úpravy územní ochrany přírody a krajiny všimnout i právní úpravy zemské. Geologicky se Krušné hory táhnou ze západu na východ podél státní hranice s Českem od kraje *Vogtland* (tzv. Stračí hory - *Elstergebirge*) přes kraj Krušnohorský (*Erzgebirgskreis*), Střední Sasko (*Mittelsachsen*) až po kraj Saské Švýcarsko - východní Krušné hory (*Sächsische Schweiz/Osterzgebirge*).

Příroda v Krušných horách byla od první vlny osídlení ve středověku intenzivně utvářena lidskými zásahy a dala zde vzniknout rozmanité kulturní krajině. Přímý vliv na krajinu a přírodní stanoviště planě rostoucích rostlin a volně žijících živočichů měla na mnoha místech zejména hornická těžba s výsypkami, haldami, příkopy a jámami, případně přehradami na vodních tocích. Výběr historicky převážně původně dochovaných technických památek i jednotlivých památek a hmotných celků spojených s hornictvím (celkem 17 na saské a 5 na české straně hranic) je na základě společné nominace Německa a Česka od začátku července 2019 zapsán na Seznamu světového kulturního dědictví UNESCO jako Hornický region Krušnohoří (*Montanregion Erzgebirge/Krušnohoří*).

Vyšší polohy od cca 500 m. n. m. na německé straně hranic patří ze západní části do přírodního parku Krušné hory/*Vogtland* (*Naturpark Erzgebirge/Vogtland*). Východní Krušné hory jsou chráněny jako chráněná krajinná oblast Horní východní

Krušné hory (*Landschaftsschutzgebiet Oberes Osterzgebirge*). Další menší oblasti na německé straně jsou chráněny státem jako přírodní rezervace (*Naturschutzgebiete*) a přírodní památky (*Naturdenkmale*), celkem je jich vyhlášeno 218, z nejznámějších jmenujme alespoň vysokohorská rašeliniště přírodních rezervací *Großer Kranichsee* (Velké Jeřábí jezero) a *Kleiner Kranichsee* (Malé Jeřábí jezero).

V rámci regionu jsou na německé straně i území spadající do soustavy Natura 2000. Jde o ptačí oblasti (*Vogelschutzgebiete*), celkem jich je 77, např. SPA Západní Krušné hory (*SPA Westerzgebirge*), a o evropsky významné lokality (*Fauna-Flora-Habitat-Gebiet*; též „FFH-Gebiet“), celkem 270, např. FFH-G Tal der Großen Bockau.

Na území saských Krušných hor nejsou dosud vyhlášeny žádné národní parky ani biosférické rezervace. Národní park v Sasku je situován až v oblasti kaňonu Labe, oblast navazující na naši CHKO Labské pískovce a Národní park České Švýcarsko, *Nationalpark Sächsische Schweiz* (Národní park Saské Švýcarsko). Na území německých Krušných hor není vyhlášena dosud žádná biosférická rezervace (v celém Sasku je jedna v Horní Lužici a v celém Německu je jich jen 18). Německý spolkový zákon o ochraně přírody z roku 2009 upravuje, na rozdíl od českého práva, kategorii biosférické rezervace (*Biosphärenreservat*) jako samostatnou právně závaznou kategorii zvláštní územní ochrany.

Základem právní úpravy ochrany přírody v Německu je spolkový zákon o ochraně přírody a péči o krajinu (*Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege*)

z roku 2009. Na něj navazují jednotlivé zemské zákony na ochranu přírody. Ty se mohou na základě zmocnění čl. 72 a 74 německé spolkové Ústavy (*Grundgesetz*) v příslušných věcech odchýlit a upravit si odlišně příslušnou oblast právních vztahů. Proto je právní úprava ochrany přírody a krajiny navenek nejednotná, avšak v oblasti zvláštní územní ochrany platí společný základ z německého spolkového zákona (zejména jednotlivé kategorie zvláštní územní ochrany) a spolkové země si tak upravují většinou jen podrobnosti. Například Saský zákon o ochraně přírody z roku 2013 má obsahově upravenou odchýlně jen kategorii „chráněný krajinný prvek“ (*Geschützter Landschaftsbestandteil*).

Pojďme se nyní zaměřit na právní úpravu kategorizace zvláštní územní ochrany přírody. Zvláštní územní ochranu přírody v německém spolkovém zákonu o ochraně přírody z roku 2009 tvoří dvě soustavy, a sice: 1) síť propojených biotopů (§ 20 a násl.) a 2) síť evropské ochrany biodiverzity Natura 2000 (§ 31 a násl.). Není bez zajímavosti pro praxi české ochrany přírody a krajiny, že německý spolkový zákon o ochraně přírody v § 20 odst. 1 stanoví minimální podíl sítě propojených biotopů, v každé spolkové zemi musí tvořit minimálně 10 % plochy území.

Dle § 20 odst. 2 německého spolkového zákona o ochraně přírody tvoří síť propojených biotopů tyto kategorie zvláštní územní ochrany:

1. přírodní rezervace (*Naturschutzgebiet*),
2. národní park (*Nationalpark*),
3. národní přírodní památník (*Nationales Naturmonument*),
4. biosférická rezervace (*Biosphärenreservat*),
5. chráněná krajinná oblast (*Landschaftsschutzgebiet*),
6. přírodní park (*Naturpark*),
7. přírodní památka (*Naturdenkmal*),
8. chráněný krajinný prvek (*Geschützter Landschaftsbestandteil*).

Vidíme tedy rozdíly od české právní úpravy v zákoně č.114/1992 Sb., neboť u nás nemáme v rámci zvláštní územní ochrany kategorie národní přírodní památník (v německém právu nejmladší kategorie vůbec, z roku 2010, která je z hlediska významu naroveň národním parkům), dále nemáme biosférickou rezervaci (jen jako vědeckou kategorii, ne právní), přírodní park (v ČR je sice právní kategorií, ale v rámci obecné ochrany přírody a s jiným obsahem) a konečně chráněný krajinný prvek (v ČR rovněž nikoli jako součást zvláštní územní ochrany).

Vzhledem k významu v rámci německé zvláštní územní ochrany přírody, dále k lokalizaci v rámci pohraničního hřebene Krušných hor a konečně vzhledem k rozloze (velkoplošná chráněná území) si přiblížíme kategorie přírodní park a chráněná krajinná oblast. V pohraničí Krušných hor je nejvýznamnějším přírodním parkem na západní straně Saska Přírodní park Krušné hory/Vogtland (*Naturpark Erzgebirge/Vogtland*).

Na centrální části jsou Krušné hory chráněny největším dílem jako Chráněná krajinná oblast Horní východní Krušné hory (*Landschaftsschutzgebiet Oberes Osterzgebirge*).

Přírodní park je dle § 27 německého spolkového zákona o ochraně přírody z roku 2009 charakterizován jako jednotně obhospodařované a udržované plochy, které:

1. jsou rozsáhlé;
2. jsou převážně chráněnými krajinnými oblastmi nebo přírodními rezervacemi;
3. jsou zvláště vhodné pro rekreaci díky svým krajinným podmínkám a jejich cílem je udržitelný cestovní ruch;
4. jsou určeny pro rekreaci v souladu s požadavky územního plánování;
5. slouží k zachování, rozvoji nebo obnově krajiny, která se vyznačuje rozmanitým využitím a rozmanitostí druhů a biotopů a v níž se za tímto účelem dlouhodobě usiluje o environmentálně slučitelné využití půdy;
6. jsou zvláště vhodné pro podporu udržitelného regionálního rozvoje.

Přírodní parky slouží rovněž k výchově k udržitelnému rozvoji. Přírodní parky se plánují, organizují, rozvíjejí a posilují v souladu s účely popsány v § 27, přičemž se zohledňují cíle ochrany přírody a krajiny.

Vidíme tedy, že u přírodních parků sice v německém právu jde o kategorii zvláštní územní ochrany přírody a krajiny, cíle ochrany přírody a krajiny se však při jejich tvorbě a provozování „pouze zohledňují“ a z výše uvedených bodů zákonné definice má k ochraně přírody, krajiny a biodiverzity přímý vztah pouze bod 5. Ochranné podmínky v podobě zákazů a omezení či výkonu činností na povolení přímo spolkový zákon o ochraně přírody nestanoví. Na druhou stranu platí, že na většině („převážně“) území přírodních parků mají být již vyhlášeny přírodní rezervace nebo chráněné krajinné oblasti (viz bod 2. zákonné definice), tudíž pomocí jejich režimu se ochrana přírody v přírodních parcích zajistit a prosadit dá.

Chráněná krajinná oblast je dle § 26 německého spolkového zákona o ochraně přírody z roku 2009 charakterizována jako právně závazné území, ve kterém je vyžadována zvláštní ochrana přírody a krajiny:

1. pro zachování, rozvoj nebo obnovu přírodních služeb a funkční schopnosti ekosystémů nebo regenerační schopnosti a schopnosti udržitelného využívání

Malé jeřábí jezero. Foto K. KeBler, wiki commons

Velké jeřábí jezero, na břehu rostoucí kleč a rosnatky okrouhlolisté. Foto Elingr Zbyněk, wiki commons

přírodního bohatství, včetně ochrany stanovišť a biotopů vybraných volně žijících živočichů a rostlin;

2. z důvodu rozmanitosti, charakteru a krásy nebo zvláštního kulturního a historického významu krajiny;

3. kvůli jejímu zvláštnímu rekreačnímu významu.

V chráněné krajinné oblasti jsou zakázány všechny činnosti, které mění charakter oblasti nebo jsou v rozporu se zvláštním účelem ochrany, s výjimkou běžného výkonu lesního hospodaření, myslivosti a rybářství. V chráněné krajinné oblasti je přípustné stavět za příslušných podmínek větrné elektrárny, s výjimkou území vyhlášených jako území soustavy Natura 2000 nebo jako území pod ochranou na základě zápisu na seznam Světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO podle čl. 11 Úmluvy o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví (Paříž, 16. listopadu 1972).

Přibližme si nyní pro zajímavost právní úpravu vyhlášené chráněné krajinné oblasti *Landschaftschutzgebiet Oberes Osterzgebirge*. Chráněná krajinná oblast Horní východní Krušné hory byla vyhlášena nařízením kraje na základě § 19 Saského zákona o ochraně přírody v roce 2001 na rozloze cca 28 635 ha. Podle § 2 odst. 2 na jihu hraničí se státní hranicí České republiky. Podle § 3 nařízení je účelem a cílem ochrana přírody, šetrné využívání přírodních zdrojů a udržitelný rozvoj území krajiny ve Východním Krušnohoří. Jedná se o přírodní a kulturní historii, která

charakterizuje krajinu a je důležitá pro ochranu ohrožených druhů rostlin a živočichů včetně jejich přírodních stanovišť, sítě biotopů a dále pro rekreaci obyvatelstva, a to v nadregionálním kontextu. V dalším odstavci tyto cíle text nařízení podrobně rozvíjí. Doplnuje je pak § 7, stanovící podrobné zásady a cíle ochrany a péče o přírodní ekosystémy, jejich obnovu a rozvoj.

Podle § 4 nařízení v chráněné krajinné oblasti jsou zakázány všechny činnosti, které mění charakter oblasti nebo jejího okolí nebo jsou v rozporu s účelem zvláštní ochrany, zejména:

1. poškozují-li dochovaný přírodní ekosystém;
2. pokud trvale narušují schopnost využívat přírodní zdroje;
3. pokud trvale mění způsob využití území chráněného tímto nařízením;
4. pokud nepříznivě mění krajinný ráz nebo jinak poškozují přírodní charakter krajiny; nebo
5. je-li narušen požitek z přírody nebo zvláštní rekreační hodnota krajiny.

Činnosti, které mohou změnit charakter oblasti nebo jsou v rozporu s účelem zvláštní územní ochrany, vyžadují předchozí písemný souhlas orgánu ochrany přírody (nařízení obsahuje velmi podrobné vymezení takových činností). Povolení lze vydat, pokud činnost nemá negativní účinky uvedené v § 4 nařízení (viz výše), nebo lze takové účinky odvrátit stanovením požadavků nebo podmínek. Povolení činnosti může být uděleno s podmínkami,

podmíněně, časově omezené nebo odvolatelné, pokud se tím zajistí, že účinky opatření budou jen nevýznamně v rozporu s účelem ochrany. Povolení lze nahradit povolením vyžadovaným podle jiných předpisů (např. vodohospodářské, lesní), jestliže toto bylo vydáno po dohodě s orgánem ochrany přírody. Pokud se na území chráněné krajinné oblasti vyskytují jiné vyhlášené kategorie zvláštní územní ochrany, jejich právní režim ochrany zůstává nedotčen.

ZÁVĚR

Probíhá-li společenská diskuse o vyhlášení zvláštní územní ochrany přírody na české straně hřebene Krušných hor, je na místě uvažovat o velkoplošné územní ochraně. Porovnáme-li situaci se zkušenostmi z praxe na německé straně hranic, vzhledem k tomu, že v českém právu není kategorie „přírodní park“ součástí zvláštní územní ochrany ve smyslu § 14 zák. č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, nejví se tato kategorie pro vyhlášení velkoplošné územní ochrany na české straně hranic jako vhodná. Nejvhodnější bude patrně tedy kategorie "chráněná krajinná oblast", a to proto, že z hlediska právního jsou její obsahová vymezení i právní nástroje v obou právních řádech sousedních zemí v podstatě velmi podobná. Navíc lze zohlednit fakt, že v centrální části hřebene Krušných hor je již z německé strany hranic chráněná krajinná oblast vyhlášena (*LSG Oberes Osterzgebirge*). Bylo by zde tak pokračováno v tradici přeshraniční bilaterální spolupráce na úseku ochrany přírody a krajiny, která v praxi v pohraničí u českých národních parků (všech čtyř) a u chráněných krajinných oblastí (některých) již funguje řadu let. Zvláštní územní ochrana by pak byla vedle vyhlášené chráněné krajinné oblasti doplněna v Krušných horách jednak maloplošnými zvláště chráněnými územími a jednak územími evropské ochrany přírody, soustavy Natura 2000. Obojí má na obou stranách státní hranice bohaté zastoupení již dnes. Nelze pak konečně zapomenout i na bilaterální spolupráci v rámci ochrany a péče o památky zapsané na seznamu Světového kulturního dědictví UNESCO.

DĚJINY KRUŠNOHOŘÍ

PETR MIKŠÍČEK

TO, JAK DNES VYPADAJÍ KRUŠNÉ HORY, JE VÝSLEDKEM 800 LETÉ ČINNOSTI ČLOVĚKA V DIVOKÉM PROSTŘEDÍ, KTERÉ LIDÉ NEOSÍDLILI DOBROVOLNĚ. KDYBY SE TU NENACHÁZELO TOLIK BOHATSTVÍ UKRÝVAJÍCÍHO SE V PODZEMÍ, ASI BY SEM JEŠTĚ DLOUHÁ STALETÍ NIKDO NEPŘÍŠEL ŽÍT. JENŽE BOHATSTVÍ, PENÍZE A MOC HÝBOU SVĚTEM OD NEPAMĚTI A TAK JE HISTORIE TOHOTO REGIONU VÍCE NEŽ KRUŠNÁ.

Mgr. PETR MIKŠÍČEK

Kulturní vědec, fotograf a spisovatel.

Zabývá se vývojem a proměnami česko-německého pohraničí.

Je hlavním autorem projektu putovní výstavy fotografií Zmizelé Sudety.

Autor několika publikací o sudetském krušnohoří. Ředitel společnosti Spolek DoKrajin působící na Kovářské.

Nejnovější archeologické výzkumy přisuzují první těžbu stříbra a cínu v Krušnohoří již Keltům. Od 12. století pak do tohoto opuštěného území začali pronikat prospektori a horníci, kteří zde nacházeli širokou paletu nerostů, na nichž později stál rozvoj civilizace v Evropě. Stříbro, cín, měď, wolfram, fluorit, kobalt a spousta dalších kovů, které člověk uměl využít, se zde těžily po dobu více než 800 let. Díky tomu se v okolí Krušných hor založila první města, univerzity, a zdejší vládcí byli leckdy bohatší než králové. I proto například byl rod Schlicků z Jáchymova schopen v 16. století financovat odboj proti králi. Ale také postavit vlastní mincovnu a razit český tolar. Jáchymov byl 19 let po svém založení v roce 1521 s 18 000 obyvateli druhým největším městem Českého království. Věk tehdy nevídaná...

V době vrcholné slávy Krušnohoří pomáhalo i příhodné klima, kdy podle dobových kronik panovalo ještě větší teplo a sucho

než v dnešních časech - lesní požáry byly na denním pořádku a zemědělství šlo praktikovat i na hřebenech hor. Tyto časy ale skončily s příchodem 17. století, kdy nastala tzv. malá doba ledová. Tehdy Krušnohoří po třicetileté válce zpustošily četné průchody vojsk, doly nebyly obsluhovány a byly zatopeny. Neúroda přerostla v hladomor. Po bitvě na Bílé hoře odešla z české strany do Saska značná část obyvatelstva, aby si mohla zachovat svoji protestantskou víru. Na zchudlé horníky z Krušných hor se za časů Marie Terezie skládalo celé Rakouské císařství. Traduje se, že první místo, kam byly odeslány brambory po jejich dovezení do Evropy z Ameriky, byly právě Krušné hory. Právě ony zachránily obyvatele Krušnohoří od nejhoršího. Udržet lid naživu během krutých zim pomáhala také drobná domácí řemesla - paličkování, výroba hraček, knoflíků, chov ptactva, rukavičkářství a později i turismus, který otevřel Krušné hory světu.

Na voze. Zdroj: dobová fotografie, archiv Petra Mikšičky

Pauza dřevorubců. Zdroj: historická pohlednice, archiv Petra Mikšička

Krušné hory od těch dob nebyly už nikdy zemědělsky soběstačné, musely se spoléhat na obilniny z podhůří. Na hřebenech se střídavě dařilo pouze bramborům, zelí, mrkvi a v lepších letech i ovsu. V horších letech se museli lidé smířit se slupkami od brambor s otrubami a kapkou řepkového oleje, po kterých se dostavoval „smrti podobný spánek“.

Ve 20. století se staly Krušné hory centrem nacionalistických snah německých obyvatel po sebeurčení německy mluvícího etnika. V Československu se necítili doma, ekonomicky se jim nedařilo, často odcházeli pracovat do Německa a ztratili poslední zbytky vůle žít ve společném státu s Čechy a Slováky. V té době byly Krušné hory nejobydlivějšími horami Evropy a počet zdejšího obyvatelstva kulminoval. Svůj druhý vrchol zažilo město Jáchymov, kde na začátku 20. století objevila Marie Curie radium, prvek, který se stal úhelným kamenem politického vývoje druhé poloviny 20. století. Nejprve si blahodárnosti radu užívali především hosté zdejších radiových lázní, ale od 50. let 20. století byly všechny zásoby uranu a bismutu obětovány Sovětskému svazu, který veškeré zásoby na české a saské straně vyraboval. Potřeboval k tomu ale statisíce lidí.

Po druhé světové válce nastala epocha největších změn, které určily dnešní tvář Krušnohoří. Z hor muselo odejít až 95 % veškerého obyvatelstva, které bylo v té době označené jako politicky neslučitelné s Československou republikou. Z hrdých,

bohatých a přelidněných Krušných hor se stalo chudé, vybydlené pohraničí se spoustou ruin a zanikající infrastrukturou. Jen širší okolí města Jáchymova, kde v 50. letech probíhalo rabování uranu, si zachovalo svůj domovní a bytový fond. Hudební průmysl na západě hor v okolí Kraslic také stále fungoval dobře. Na většině míst hřebene Krušnohoří se ale rozprostřelo prázdno a ticho. Oproti oblastem známým jako železná opona na západní hranici Československa ani na tomto období ticha nevzdělala příroda. V 80. letech 20. století dvě třetiny rozlohy Krušných hor zlikvidovaly jedovaté zplodiny z uhelných elektráren v podhůří. V té době nelétali v horách ptáci, nerostly houby a borůvky, umíraly lesy.

Dobrovolně by v té době asi v horách nikdo nezůstal, nebýt umístěnek. Ty byly mocnou zbraní režimu, jak demograficky stabilizovat i místa, kde nechtěl nikdo žít.

Stal se ale zázrak, v 90. letech se začaly hory rychle uzdravovat. Začal růst nový les, vrátili se ptáci, houby, elektrárny byly odštěpeny. Bývalí obyvatelé se začali pravidelně vracet a přátelit se s dnešními obyvateli. Češi a Němci se usmířili a z jejich spolupráce vzešla ukázková energie, která rychle pomohla obnovit památky a tradice. Hranice zase byla průchozí a sousedé z obou jejích stran se začali poznávat, přátelit a spolupracovat. Saští Krušnohorci začali učit ty české poznávat dávné tradice regionu. Do hor se také vrátili turisté, cestu si našly nové rodiny, lidé z měst. Široká vyprázdňená náruč Krušných hor zase začala vítat nové obyvatele, a s nimi přicházela chuť objevovat, hledat, obnovovat. Krušnohorci tak za posledních 30 let obnovili spoustu tradic a prvků zdejší krajiny, na které mohou být hrdí a které obdivují návštěvníci z široka a daleka.

V roce 2019 vyvrcholila v Baku společná česká a německá snaha o zapsání krušnohorských hornických statků na seznam UNESCO. 17 hornických lokalit na české a 39 na německé straně hor, které původně motivovaly příchod lidí do Krušnohoří, se tak stalo stmelujícím prvkem všech generací a národností žijících v Krušných horách dnes.

KRAJINA S ODSUNEM

Otázkou, jak se podaří dosídlit pohraničí po vysídlení českých Němců a jak se změní jeho

Millř. Zdroj: dobová fotografie, archiv Petra Mikšička

tvář, se po válce zabývaly nejen kompetentní státní instituce, ale také vědci a potažmo i celá společnost. Každý čtvrtý Čech se v poválečných letech přestěhoval do pohraničí. Je zřejmé, že alespoň uvažovat o přesídlení do domů „po Němcích“ musel téměř každý. V červnu roku 1945 napsal známý český krajinný architekt Ladislav Žák článek do deníku *Mladá fronta*, v němž se zabýval novou podobou pohraničí. Jeho reakce na oficiální plány Osidlovacího úřadu se stala pro budoucnost tohoto regionu prorockou. Oproti idealistickým plánům úřadu na 80% zalidnění pohraničí, hladké začlenění do struktury zbylé země, využití všech polností a průmyslových objektů upozornil již tehdy Ladislav Žák na možnost ponechat pohraničí poloprázdné a využít je pro rekreační účely. Podle jeho plánu měl být v pohraničí redukován počet zemědělských podniků, průmyslu, dopravní infrastruktury i obytných budov, a vše mělo být přizpůsobeno náhradní funkci. V plném rozsahu měly být zachovány pouze některé, velmi výhodné rekreační lokality, kde by vznikla centra oddechu. Ostatní horská území měla být opuštěna.

SUKCES(E) ZLATOKOPŮ A KOSTER

Vize krajinného architekta se v podstatě naplnila, a po roce 1945 tak vznikl na území Československa nový typ krajiny — sukcesní krajina zaniklých obcí a okolních polí, pastvin a cest. Vlastně úplně nový druh krajiny to nebyl. Během tisícileté lidské historie se vždy objevovala jako důsledek krvavých válek, nenávisti a exodu obyvatelstva.

Jáchymov. Zdroj: historická pohlednice, archiv Petra Mikšíčka

V bývalých Sudetech žilo v první třetině minulého století v průměru o 30 % více obyvatel než dnes. Lokálně samozřejmě tato výše kolísá mezi 0 % (Žatecko) až 100 % (Doupovské hory). V důsledku odsunu Němců z Československa a získání nedostatečného počtu nových osídlenců zůstalo opuštěno na 500 obcí, 1000 částí obcí a 1500 samot. Stavby v těchto oblastech zůstaly prázdné a velmi brzy podlehly nepříznivým klimatickým podmínkám. Československý stát přišel nejen o domovní fond, ale také o vybavení domů. To se odvaželo hromadně do obydlených obcí a také do vnitrozemí. Rozkrádalo se i cenné vybavení městských vil, zámků, hradů a továren. Stát většinu nově nabytého majetku nestihl zajistit a ohlídat. Později se dokonce jednotlivé domy z venkova a měst rozebíraly a vlakem posílaly například na Slovensko, kde byly znovu sestaveny. Většinu majetku, který sudetští Němci vlastnili a nemohli si ho odnést s sebou, tedy rozkradli tzv. zlatokopové ještě v roce 1945. Poctiví osídlenci se zpravidla nedostali do svých nových domovů dříve než tyto vykradači.

Vyrabované a opuštěné domy však zůstaly stát a velmi rychle se z nich stávaly ruiny, hyzdící pohraniční krajinu. Koncem 50. let se tak skoro na každé stráni nacházely „kostry“ domů — obezdívka, kamenná kuchyně a komín.

NA OPERAČNÍM STOLE OSIDLOVACÍHO ÚŘADU

Generálním plánem zemědělského osidlování pohraničí se zabývalo Ministerstvo

Hledání uranu v Oberwiesenthalu. Zdroj: dobová fotografie, archiv Petra Mikšíčka

zemědělství a širšími kompetencemi vybavený Osidlovací úřad. Pohraničí bylo z pohledu zemědělství velmi důležitou oblastí: nacházela se zde třetina orné půdy českých zemí, více než tři čtvrtiny luk a pastvin, většina vinic, více než třetina lesů. Úspěšně osídlit pohraničí a zachránit žně v létě 1945 bylo hlavním motorem snah úřadů.

Osidlovací úřad stanovil, že pokud se v určitém pohraničním kraji usadí alespoň tři čtvrtiny počtu veškerého obyvatelstva v porovnání se stavem roku 1930, bylo by možno považovat pro onen kraj osídlení za skončené. Tohoto propočtu se leckde podařilo dosáhnout, ovšem pouze dočasně. Fluktuace byla natolik silná, že později muselo dojít k dalším dvěma vlnám osidlování. Generální plán se též snažil s ohledem na rozvoj zemědělství podchytit, aby uchazeč o národní správu v určité oblasti pocházel z podobných klimatických a vegetačních podmínek či podobné nadmořské výšky. To však nebylo možné dodržet.

Největší nápor takzvaných národních správců směřoval v Čechách do okresů od Žatce přes Most, Bílinu, Litoměřice až k České Lípě, kde bylo v létě 1945 obsazeno již 80-90 % usedlostí. Tyto části pohraničí totiž byly velmi úrodné — dala se zde pěstovat cukrovka, obilí, chmel, ovoce a zelenina. Na Moravě směřoval hlavní proud do okresů Znojmo, Moravský

Krumlov, Hustopeče a Mikulov. Zde byl tak výrazný přetlak poptávky, že se noví národní správci museli spokojovat pouze s výměrami hodně pod deset hektarů. Na severní Moravě směřovali novoosídlenci hlavně do okresů Zábřeh, Moravská Třebová, Šternberk či Šumperk. Naopak nejmenší zájem vykazovaly okresy Kaplice, Český Krumlov, Tachov, Planá, Locket, Žlutice, Aš, Nejdek, Jeseník, Rýmařov a Moravský Beroun. Tyto komunikačně hodně vzdálené, často horské a nejméně úrodné části ani nesloužily k individuálnímu osídlení, ale spíše k přeměně na souvislá pásma pastvinářských družstev, jako tomu bylo např. na Tachovsku, tedy zaniklých obcí bez jakékoliv kulturní identity. Z celkově konfiskovaného jednoho a půl milionu hektarů půdy bylo 150 tisíc určeno na rozvoj pastvinářství v místech bývalé obilnářsko-bramborářské produkce, dalších 60 tisíc pak k zalesnění v horských oblastech ve výškách nad 750 metrů nad mořem. Do tohoto čísla se nepočítaly hektary smíšených lesů, které formou náletu vyrostly na opuštěných stráních. Zejména v působivém Pošumaví, Krušných horách, Českém lese a pohoří na severovýchodě Čech a na Moravě tak došlo k zalesnění strání a úbočí hor a zániku osad, vesnic a chalup, cest a drobných staveb.

PO LOVCÍCH A SBĚRAČÍCH ZEMĚDĚLCI

Po oddělení usedlostí vhodných k osídlení od těch nevhodných, jichž byla téměř polovina, se Ministerstvo zemědělství dopracovalo k celkovým počtům potřebných zemědělsky schopných rodin v pohraničí. Na obsazení všech hospodářství do dvaceti hektarů bylo potřeba získat 100 až 120 tisíc rodin. Na osídlení velkých celků a na práce v pastvinářských družstvech bylo dále třeba 10 až 20 tisíc rodin, což celkem znamenalo více než půl milionu zemědělského obyvatelstva. Do začátku léta 1946 se však přihlásilo celkem jen 130 tisíc kvalifikovaných zemědělců, což odstartovalo doosídlování pohraničí reemigranty. Přesto ale počet osídlenců i nadále nedosahoval potřebné výše.

Po zhodnocení reálných možností přistoupil Osídlovací úřad na plán rušení všech tzv. trpasličích výměr půdy. Stejně tak se snížil počet drobných živností obchodních a hostinských. Bylo jasné, že úřady nedokážou získat dostatečné množství lidí pro

Dřevorubci. Zdroj: dobová fotografie, archiv Petra Mikšíčka

zemědělsky nepřilíš výnosné oblasti a nebude tedy možno udržet ekonomickou hodnotu území tak, jak ji zde zanechali sudetští Němci. Lidé se navíc těsně po válce báli přestěhovat do „nejněmečtějších“ oblastí Sudet, jako byly Krušné hory či Chebsko. Sem se například do září 1945 podařilo získat pouze pětadvacet zemědělců, neboť zde tou dobou ještě zůstávala většina sudetských Němců. Bylo obvyklou praxí, že odsunovaní Němci sypali krysí jed do studen nebo ho přidávali do cukru. Mnoho nevinných lidí to málem zaplatilo životem.

Zrušení nejmenších výměr zemědělské půdy, scelování do větších lánů, rušení živností a možnosti výdělku po roce 1948 silně zapůsobily na pohraniční krajinu a tamní hospodářské tradice a vytvořily nové mantinely vývoje. Kdysi pečlivě obdělávaná pole začala zarůstat, nikdo nebyl schopen sklídit plodiny ani se postarat o náročnou meliorační údržbu, a tak se během několika let postupně změnila i tvář krajiny. Pole v nižších polohách noví správci scelili a zatravnili, zatímco pozemky ve vyšších polohách zalesnili. Na podmáčené louky nebylo možno vyjet s technikou, takže se nechaly ležet ladem a začaly zarůstat náletovou vegetací. Mezi další více či méně dominantní krajinotvorné prvky, které se počaly vytrácet, patřily úvozové cesty s podélnými stromoradii, větrolamy dávající stín, meze, mostky přes potoky, krajinné vyhlídky, drobné sakrální památky jako

křížky a Boží muka. Kovové křížky pak brzy skončily ve sběrných surovinách.

BOURÁNÍ POHRANIČÍ

Jak jsme již naznačili, během 40. a 50. let nebyly místní národní výbory schopny zajistit likvidaci „bouraček“. Na ruiny podél hlavních silnic od hraničních přechodů si tak dlouhodobě stěžovali nejen místní obyvatelé, ale také cizinci projíždějící přes státní hranici, obyvatelé bavorského a saského příhraničí a později i turisté. Toto defilé rozpadajícího se bohatství po sudetských Němcích rozhodně nebylo nejlepší reklamou lidově demokratického státu. Vláda se tedy dle usnesení Politického byra ÚV KSČ z května 1959 rozhodla všechny opuštěné a zchátralé stavby v pohraničí zbourat. Kromě nespokojenosti zastupitelů a občanů na východoněmeckých hranicích bylo důvodem konání II. celostátní spartakiády a také vídeňského kongresu socialistické mládeže v červnu roku 1960, jehož účastníci se měli jet podívat na exkurzi do „země stínů a ruin“, jak česko-rakouskému pohraničí pozorovatelé říkali.

Plošné likvidační akce z přelomu let 1959/60 se zúčastnily vojenské útvary civilní obrany, jednotky Pohraniční stráže a Vnitřní stráže. V první etapě těchto demolí jejich příslušníci zlikvidovali do září 1959 více než 17 tisíc objektů, ve druhé ještě o 615 staveb více. Destrukce vykonávaly většinou celé roty (asi sto vojáků)

se zázemím těžké techniky. Vytipované domy bouraly do úrovně maximálně jednoho metru nad zemí. Nejprve budovu strhly, poté těžkou technikou provalily sklepy a zaházely do nich veškerý stavební materiál, popřípadě jej odvezly. Tímto způsobem bylo „zbouráno pohraničí“. Do politicky žádoucího obrazu též zapadalo, aby se všechny ruiny v obci demonstračně zbouraly na výročí konce války, 1. máje nebo VŘSR. Demoliční čety a armáda si vedly „bourací deníky“, kam zapisovaly, co vše se musí zbourat a proč. Důvody, proč některé památky musejí pryč, znějí dnes opravdu barbarsky a absurdně. Například u bývalé obce Mílov nad Kašperskými horami se rozdrčeným nádobím vyspravovaly cesty.

Ještě dnes je možné nalézt mnoho různých artefaktů po zaniklém životě Němců. Jak na místech zbouřených domů a v jejich okolí, tak pod pár centimetry hrabanky v lese. V oblastech, kde zůstaly zachovalější ruiny, jako například v bývalém Lipoltově v Doupovských horách, prohledávají okolí domů také lidé s detektory kovu. Mýty o zahrabaných pokladech i tradovaná místa, kde měli být pohřbeni lynčovaní sudetští Němci, dokáží dodnes vyprovokovat hledače k mnoha terénním pátráním. Nalezené předměty však často skončí na burzách, a poslední střípky sudetské kultury tak mizí v zahraničí.

KRAJINA BEZ LIDÍ

Na místě stovek obcí tudíž zůstala prázdná krajina, která začala postupně zarůstat. V níže položených místech s listnatým porostem probíhala sukcese velmi rychle a louky zde zarostly náletovými dřevinami. V horských oblastech tento proces probíhal pomaleji. Neobydlená místa ve vyšších nadmořských výškách byla plánovitě zalesňována, například v Krušných horách se snížila hranice souvislého lesa až pod 750 metrů nad mořem. Nezalesněné obce a samoty postupně pohlcoval jehličnatý les a voda proměnila dříve obhospodařované louky a pastviny v mokřady.

Odchod člověka ze zapadlých koutů pohraničí znamenal návrat přírody, ticha a romantiky. Vzhledem k rozloze postiženého sudetského území se jedná o unikátní prostor, který nemá ve střední Evropě obdoby — jak pro svoji opuštěnost, tak pro ekologickou hodnotu.

Pohraničí, podobně jako džungle v Mexiku, zároveň skrývá mnoho pozůstatků krajiny, architektury a kultury, která nenávratně zmizela. Bez patřičné piety a úcty. Bez respektu. Bez omluvy. Pro příklady nemusíme chodit daleko. Hned po roce 1946 rozhodla vláda o vzniku Vojenského prostoru Prameny na území dnešního Slavkovského lesa. Plánu padlo za oběť mnoho obcí a město Litrbachy. Brzy nato se však zjišťovalo, že ruch ve vojenském prostoru ruší lázeňský provoz v Karlových Varech a okolí. Proto byl Vojenský prostor Prameny

zrušen a přesunut o kousek dál — do Doupovských hor. Likvidace obcí se zde opakovala, tentokrát na ještě větším území. Tímto způsobem jsme si odpomohli od péče o stavby, památky a po staletí těžce osídlovanou krajinu.

Ve velkém se na likvidaci krajiny Sudet také podepsalo její nerostné bohatství. V severních Čechách mizely obce hlavně kvůli povrchové těžbě hnědého uhlí nebo kvůli budování vodních nádrží. Kromě vojenského výcvikového prostoru Brdy leží všechny „velkoplošně upravené krajiny“ právě v bývalých Sudetech. Ve vnitrozemí by si to nikdo nedovolil. Prázdné pohraničí se tak stalo volným prostorem pro neracionální komunistické plánovače, kteří začali bourat, přerývat, hloubit, vršit a přesunovat. K pohraničí tak od padesátých let patří nejen návrat přírody a zaniklé obce, ale také průmyslová likvidace obcí, krajiny a kultury.

TVÉ BOHATSTVÍ TĚ ZAHUBÍ

Specifické území, dříve obývané německou menšinou s vlastním jazykem, kulturou a etnicitou, se dnes stalo novodobým symbolem soběstačnosti českého národa. Z městeček a vesnic v pohraničních horách se staly rekreační obce, do nichž lidé pravidelně jezdí za odpočinkem, na cyklovýlety a na lyže. Je zřejmé, že při stabilním osídlení by něco takového nebylo možné, a že levně zakoupené chalupy zvýšily kvalitu života měšťanů z vnitrozemí. Údolí plná zaniklého života, zdivočelá krajina, neporušená příroda a chalupy s tajemnou minulostí se tak staly součástí české duše. Taková tvář pohraničí je nám bližší než přelidněná pohoří z dob před odsunem Němců. Rekreační také pomohli zachránit mnoho vesnic před likvidací tím, že domy odkoupili. To už je ale jiná kapitola dějin pohraničí.

Bohužel se v dnešní době objevuje další fenomén, který brzy zlikviduje krajinu hlavně Krušných hor. Jsou to větrné elektrárny zaplňující hřeben hor, jež znemožňují zapsat toto území na seznam UNESCO nebo jej vyhlásit jako CHKO Střední Poohří. Obavy, co s turismem udělá až 350 větrných elektráren mezi Klínovcem a Krupkou, jsou opravdu na místě. Kdo se na ně bude jezdit dívat? Studenti ekologie? Ti zde příliš peněz neutratí. Soukromí investoři likvidují jeden typický výhledový bod za druhým.

Jáchymov. Zdroj: historická pohlednice, archiv Petra Mikšíčka

Nejkrásnější kruhový rozhled na Mědníku již neexistuje, kolem hory totiž stojí osm větrných elektráren. Krušné hory nejprve ničil uran, posléze hnědé uhlí a nyní vítr. Přitom právě toto území a potažmo celé prázdné pohraničí jsou ideálním místem pro pěstování biomasy. Na té se ale asi nedá tolik vydělat.

ZNOVUOSÍDLENÁ BUDOUCNOST

Po roce 1989 se podél našich hranic otevřelo nové území, které bylo desítky let nedostupné. Fascinovaně zde nezůstali stát pouze ekologové, turisté či starostové nově nabytých katastrů, ale také kunsthistorici. Teprve po revoluci se začalo s podrobným soupisem památek v zakázaných zónách. Leckdy bylo nutné ihned začít s jejich ochranou — například v oblasti Českého lesa na Domažlicku vyvstal problém, jak zachránit desítky kostelů a klášter v Pivoni.

Při následných rekonstrukcích se hodila česká „z nouze ctnost“ — zlaté české ručičky, které spraví všechno. I kvůli těmto „last minute“ záchranám nevěnoval dlouhou dobu nikdo pozornost zaniklým obcím. Křížky či kapličky sice občas obnovili rodáci nebo nadšenci z měst, nic víc se zde ale neplánovalo. Investice se koncentrovaly do zachovalých sídel a do chybějící infrastruktury. Mimo sídla se stavěla maximálně kasina, tržnice a další doprovodné „služby“ hlavních tahů přes hranice. A krajina dále zarůstala. Teprve na začátku 21. století započala výstavba i mimo centra obcí — na původních základech nebo na nově vytyčených stavebních pozemcích. Díky dotacím z EU se začaly znovu udržovat louky.

Připomínání zaniklých obcí se stalo novodobým fenoménem české společnosti a cestou, jak nově zapustit v dosídlených pohraničních regionech kořeny. Desítky nadšenců překládají a kompletují materiály o těchto místech, stovky sběratelů shromažďují historické fotografie, a tisíce lidí zaniklé obce navštěvují. Zaniklá sídla se dnes

Paličkárky. Zdroj: dobová fotografie, archiv Petra Mikšíčka

proto plní informačními tabulemi a procházejí jimi naučné stezky. Obnovují se boží muka, vysvěcují kříže na místech zbouřených kostelů a dokonce se staví či rekonstruují výletní hostince.

Tím to ale nekončí. V oblastech, kde neplatí velkoplošná ochrana přírody, bude docházet k znovuosídlování. Územní plány řady vesnic a měst počítají s jejich využitím pro rekreaci, komerční ubytování a služby. Jedná se tedy hlavně o způsob, jak vydělat peníze, nikoliv o promyšlený krajinný záměr. Stačí jmenovat jen pár příkladů z turisticky dlouho opomíjených západních Krušných hor: v bývalé obci Jelení má vyrůst až 15 penzionů a golfové hřiště, na Přebuzi zase apartmány pro holandské turisty a nedaleko má být znovuvystavěna bývalá obec Ryžovna se zhruba padesáti objekty vesměs komerčního charakteru. Neztratí statuto území voji hlavní devizu, kvůli které sem lidé jezdí na cyklistické výlety či za rekreací? Asi je na čase se rozhodnout, jestli nám tato opuštěná místa natrvalo přirostla k srdci, či nikoliv.

Jsou lokality zaniklých obcí trvalou hodnotou v našich horách, nebo pouze dočasně prázdnými plochami, které co nevidět zastavíme? Zvykli jste si procházet se těmito lokalitami bez omezení, vyhledávat o nich informace a představovat si, jakže to tu kdysi vypadalo? Odpovíte-li kladně, je vám možná myšlenka znovuosídlení cizí. Ale připusťme si, že tento vývoj se stává realitou.

**Europäische Union
Evropská unie**

Europäischer Fonds für
regionale Entwicklung
Evropský fond pro
regionální rozvoj

Ziel ETZ | Cíl EÚS

Freistaat Bayern –
Tschechische Republik
Česká republika –
Svobodný stát Bavorsko
2014 – 2020 (INTERREG V)

Cena Josefa Vavrouška

NOMINUJTE OSOBNOSTI NA ENVIRONMENTÁLNÍ CENU JOSEFA VAVROUŠKA

Zachraňují vzácná území i druhy, komunikují veřejnosti problémy životního prostředí, šíří osvětu o změně klimatu nebo udržitelně podnikají. Jsou to srdcaři, co pracují i ve svém volném čase. Přesto se o jejich práci málo ví a často musí bojovat s předsudky. Pomozte ocenit lidi, kteří planou pro ochranu naší přírody a životního prostředí a nominujte je na Cenu Josefa Vavrouška!

Nadace Partnerství tuto cenu uděluje ve dvou kategoriích:

1. dlouhodobý přínos
2. výjimečný počin.

Pro mladé do 26 let je připravená speciální cena Ekozásek.

Letos poprvé bude součástí slavnostního vyhlášení také Cena ministerstva životního prostředí určená osobnosti aktivní v oblasti environmentálního vzdělávání a komunikace.

JAK NOMINOVAT NA EKOZÁSEK ČI CENU JOSEFA VAVROUŠKA?

Stačí v období od 1. 3. do 31. 3. 2024 vybrat kategorii, ve které chcete osobnost nominovat a vyplnit nominační formulář na webu cenajosefavavrouska.cz.

Vyhlášení ceny Ekozásek a Environmentální ceny Josefa Vavrouška v Senátu ČR moderoval vloni Vladimír Kořen s influencerkou Jitkou Nováčkovou. Foto Veronika Kameníková

Josef Vavroušek byl první federální ministr životního prostředí, který prosazoval koncept udržitelného života v Česku i v rámci evropské spolupráce a OSN, a univerzitní učitel. Zdroj archiv rodiny Vavrouškovy

FÓRUM OCHRANY PŘÍRODY představuje svobodný myšlenkový prostor založený na aktivním přístupu, vzájemné toleranci a schopnosti účastníků shodnout se na konsensuálních výstupech.

FÓRUM poskytuje prostor k diskusi, předávání poznatků a hledání řešení v různých aktivitách ochrany přírody. Zajišťuje svobodné vyjadřování názorů svých členů bez politických či institucionálních vlivů.

Fungování je založeno na permanentní názorové platformě v rámci provozu internetových stránek, na pravidelném setkávání a vydávání tohoto časopisu.

PODPOŘTE NAŠI ČINNOST

Snažíme se naše aktivity poskytovat zájemcům zdarma, což se daří díky projektům a další podpoře. Do budoucna se ale neobejdeme bez Vaší pomoci.

Vaše příspěvky můžete posílat na účet 2200318661/2010, použijte variabilní symbol 333.

DĚKUJEME VÁM